

Maakbaarheid in het Antropoceen

*Frédéric Neyrat, Timothy Morton en Bruno Latour over de rol van het natuurbegrip in de
ecofilosofie*

Auteur: Emil Ros

Studentnummer: s4782143

Begeleider: Arjen Kleinherenbrink

Aantal woorden: 19.981

Datum: 23-08-2024

Scriptie ter verkrijging van de graad "Master of Arts" in de filosofie aan de Radboud Universiteit
Nijmegen

Hierbij verklaar en verzeker ik, Emil Ros, dat voorliggende eindwerkstuk getiteld Maakbaarheid in het Antropoceen, zelfstandig door mij is opgesteld, dat geen andere bronnen en hulpmiddelen dan die door mij zijn vermeld zijn gebruikt en dat de passages in het werk waarvan de woordelijke inhoud of betekenis uit andere werken - ook elektronische media - is genomen door bronvermelding als ontlening kenbaar gemaakt worden. Nijmegen, 23-08-2024.

Samenvatting

Deze scriptie verdiept zich in een debat binnen de ecofilosofie aangaande het natuurbegrip. Centraal staat een stelling van de Franse filosoof Frédéric Neyrat. Hij beweert dat ecofilosofische theorieën die pleiten voor het afschaffen van ons concept 'natuur' impliciet een politieke stroming legitimeren die de planeet als geheel wil beheersen en manipuleren. Deze scriptie bestudeert in hoeverre deze aanklacht terecht is. Naast het werk van Neyrat, staat het werk van Bruno Latour en Timothy Morton centraal, zij gelden als representanten van de ecofilosofische stroming die pleit voor het afschaffen van het concept 'natuur'. We onderzoeken in hoeverre de kritiek van Neyrat op de posities van Latour en Morton steekhoudend is.

Inhoudsopgave

Lijst van figuren.....	4
Hoofdstuk 1: Inleiding.....	5
1.1 Probleemkader en hoofdvraag.....	6
1.2 Wat bedoelen we met het begrip ‘natuur’?.....	7
Hoofdstuk 2: Weerlegging van de vier kernideeën in het natuurbegrip.....	12
2.1 De natuur mag niet verstoord worden.....	14
2.2 De natuur is een stabiele achtergrond.....	20
2.3 De natuur is een holistisch geheel.....	25
2.4 De natuur is een cyclisch geheel.....	30
Hoofdstuk 3: Geo-constructivisme en het einde van de natuur.....	35
3.1 De these van Neyrat.....	37
3.2 Verbindingen tussen mensen en niet-mensen.....	41
3.3 De aarde als achtergrond.....	44
3.4 Gaia en het systeemdenken.....	47
3.5: Hyperobjecten en subscendentie.....	49
Hoofdstuk 4: Bevindingen en conclusie.....	53
4.1 Evaluatie van de kritiek van Neyrat.....	53
4.2 Verwijdering.....	55
4.3 Conclusie.....	57
Bibliografie.....	60

Lijst van figuren

Figuur 1: *Rubin vase*, p.22.

Figuur 2: *Blue Marble*, p.51.

Hoofdstuk 1: Inleiding

Deze scriptie haakt in op een debat over de status van het begrip 'natuur'. De term ligt al geruime tijd onder vuur, zowel als gevolg van fysieke veranderingen op de aarde als van conceptuele aardverschuivingen. Ter inleiding beginnen we met een korte contextualisering en voorgeschiedenis van het debat aan de hand van het boek *The End of Nature* van Bill McKibben.

In het jaar 1990 publiceerde Bill McKibben het boek *The End of Nature*, een van de eerste boeken over klimaatverandering voor het grote publiek. De titel van het boek van McKibben is veelzeggend: "Het einde van de natuur". Wat betekent de uitspraak dat de natuur ten einde is? De dingen die we meestal aanduiden met het woord 'natuur' lijken toch gewoon nog te bestaan? Als ik uit het raam kijk, zie ik nog steeds bomen, vogels en wolken. Toch is er iets fundamenteel veranderd in de aard van de bomen, vogels en wolken die ik waarneem. In een tijdsbestek van enkele eeuwen heeft de industriële samenleving de energie verbruikt die zich gedurende miljoenen jaren had opgestapeld in de bodem, met als gevolg dat we de atmosfeer veranderd hebben.¹ Er is geen plek op aarde meer vrij van menselijke afdrucken, zelfs op de hoogste bergtop is de aanwezigheid van de mens meetbaar. Dit is wat "het einde van de natuur" betekent: er bestaat niet langer een onafhankelijk domein, een plek vrij van menselijke invloeden die we kunnen aanduiden als 'natuur'. In de woorden van McKibben: "By changing the weather, we make every spot on earth man-made and artificial"².

McKibben rouwt om het einde van de natuur. Voor hem is de betekenis van de natuur precies haar onafhankelijkheid. Met het einde van de natuur verliezen we het gevoel onderdeel te zijn van iets groter dan onszelf: "We are used to the idea that something larger than us and not of our own making surrounds us, that there is a world of man and a world of nature."³ Deze "world of nature" zijn we kwijt volgens McKibben: er is geen onafhankelijk domein meer, geen buiten van de menselijke samenleving. Het idee van het einde van de natuur kunnen we verbinden met de term 'Antropoceen'. In zeer algemene termen betreft het Antropoceen een naam voor een nieuw geologisch tijdvak, waarin de mens op planetaire schaal de reeds bestaande natuurlijke krachten in zekere zin doordringt en de werking ervan aanpast (zoals de atmosfeer).⁴

¹ Bill McKibben, *The End of Nature* (Milton Keynes: Penguin Books, 1990), p.15.

² McKibben, *The End of Nature*, p.49.

³ McKibben, *The End of Nature*, p.72.

⁴ Clive Hamilton, *De provocerende aarde: over het lot van de mens in het antropoceen* (Klement, Utrecht: 2018), p.24.

1.1 Probleemkader en hoofdvraag

Waar McKibben rouwt om het einde van de natuur, pleiten veel andere ecofilosofen *juist* vurig voor de afschaffing van 'natuur', in die zin dat ze ons *concept* van 'natuur' hopen af te schaffen. Voor veel lezers zal dat standpunt vreemd voorkomen. Deze scriptie verdiept zich precies in deze niche van het filosofische debat over klimaatverandering. Deze niche is overigens zeer invloedrijk. De twee denkers die een centrale plek hebben in deze scriptie, Bruno Latour en Timothy Morton, zijn twee van de meest gelezen en geciteerde ecofilosofen ter wereld. De leidraad voor het verkennen van de argumenten van Latour en Morton tegen het natuurbegrip is het filosofische werk van de criticus Frédéric Neyrat. Deze Franse filosoof dient als het ware als de meer technisch onderlegde vertegenwoordiger van de sceptische houding die veel mensen zullen innemen als ze horen dat juist de notie 'natuur' op de schop moet om de planeet te redden.

Neyrat plaatst zijn vraagtekens bij het ondergraven van het natuurbegrip. Hij stelt in het bijzonder dat Latour en Morton met hun anti-natuurbegrip⁵ positief impliciet de dadendrang legitimeren van een politieke stroming die hij het "geo-constructivisme" noemt. Neyrat definieert deze stroming als volgt: "I call "geo-constructivism" the global politics which generated climate change and the technological fixes that are supposed to regulate it".⁶ De geo-constructivisten verwelkomen het Antropoceen en zien het einde van de natuur, zoals beschreven door McKibben, helemaal niet als iets om rouwig om te zijn. Het is nu aan de mens om te bepalen wat de natuur is, zoals de Nederlandse chemicus Paul Crutzen en bedenker van de term 'Antropoceen' dat stelt: "It's no longer us against "Nature." Instead it's we who decide what nature is and what it will be."⁷

Voor zowel Latour, Morton als Neyrat is het geo-constructivisme problematisch, dit gedachtegoed zou dan ook geen plek moeten hebben in hun eco-filosofieën. De centrale stelling in de kritiek van Neyrat is echter dat de algemene stroming in de ecofilosofie die zich wil ontdoen van het natuurbegrip (waaronder dus Latour en Morton) onvoldoende weerstand kan bieden tegen de idealen van het geo-constructivisme: "the absence of nature legitimizes

⁵ In het vervolg spreek ik vaker over de anti-natuurbegrip positie. Met deze term verwijs ik naar de algemene stroming in de ecofilosofie die zich wil ontdoen van het natuurbegrip. Morton en Latour zijn bijzondere vertegenwoordigers van deze positie.

⁶ Frédéric Neyrat, "A Critique of Geo-Constructivism," *Multitudes*, 56 (2014): 37-47, https://www.cairn-int.info/article-E_MULT_056_0037--a-critique-of-geo-constructivism.htm, p.37.

⁷ Paul Crutzen & Christian Schwägerl, "Living in the Anthropocene: Toward a New Global Ethos," *YaleEnvironment360*, (2011): paginering ontbreekt, https://e360.yale.edu/features/living_in_the_anthropocene_toward_a_new_global_ethos.

the fantastic possibility of remaking the world in order to steer it, to be its pilot, to manage it”⁸. Deze aanklacht wil ik in deze scriptie onderzoeken. Dat leidt tot de volgende hoofdvraag:

De eco-filosofische theorieën van Latour en Morton stellen dat correct nadenken over de wereld vereist dat we ons concept van ‘natuur’ loslaten. Dit idee is sterk bekritiseerd door Neyrat, die onder andere stelt dat de posities van Latour en Morton onvoldoende in staat zijn om zich te verzetten tegen geo-constructivisme. In hoeverre is deze kritiek terecht?

Morton en Latour zijn vertegenwoordigers van een inmiddels mainstream idee in de ecofilosofie. Als de aanklacht van Neyrat tegen deze posities terecht is, dan is dat zeer relevant voor ecologisch denken. Daarnaast helpt deze studie ook om de kritiek van Neyrat beter te articuleren. Hij schaaft uiteenlopende auteurs onder dezelfde positie. Denkers die ageren tegen het natuurbegrip zouden volgens Neyrat het idee onderschrijven dat de wereld maakbaar is: “Writers as diverse as Latour, Slavoj Zizek, and Timothy Morton can thus maintain that nature does not exist...This position leads them to privilege a constructivist ontological option by which the exteriority of nature no longer has any meaning.”⁹ Neyrat gooit de doelwitten van zijn kritiek op deze manier allemaal op een hoop. Deze scriptie hoopt daar wat meer onderscheid in aan te kunnen brengen. We zullen betogen dat Neyrat belangrijke nuances in het gedachtegoed van Morton en Latour negeert. Zo hebben Morton en Latour zeer verschillende opvattingen over de maakbaarheid van de wereld.

1.2 Wat bedoelen we met het begrip ‘natuur’?

We gaan het in deze scriptie dus over het begrip ‘natuur’ hebben. Het is belangrijk om vanaf het begin duidelijk te zijn over wat we met dit begrip bedoelen, aangezien het ontzettend breed is. Morton en Latour argumenteren tegen de gebruikelijke notie van natuur, tegen de manier waarop we het begrip gebruiken in onze alledaagse omgang met de wereld. Neyrat springt niet zozeer op de bres voor deze gebruikelijke notie van de natuur, maar ontwikkelt een ontologische positie waarin het begrip ‘natuur’ een belangrijke technische rol krijgt. Dit in tegenstelling tot Morton en Latour, die juist zonder het begrip ‘natuur’ willen werken in hun ontologieën. Het afschaffen van de gebruikelijke notie van natuur heeft voor hen ook tot gevolg dat er geen enkele technische notie van natuur meer overblijft.

⁸ Frédéric , *The Unconstructable Earth: An Ecology of Separation* (New York, NY: Fordham University Press, 2019), p.133.

⁹ Frédéric Neyrat, *Atopias: Manifesto for a Radical Existentialism* (New York, NY: Fordham University Press, 2018), p.5.

Om de kritiek van Morton en Latour op het natuurbegrip systematisch weer te kunnen geven onderscheiden we hier vier kernideeën die volgens hen ingebakken zitten in onze gebruikelijke notie van de natuur en die door hen om uiteenlopende redenen als problematisch worden aangestipt. In het eerste hoofdstuk zullen we aan de hand van deze lijst kernideeën de argumenten van Morton en Latour tegen het natuurbegrip uiteenzetten. Ik wil hier nog benadrukken dat de lijst die volgt niet door Morton en Latour zelf expliciet gegeven wordt. Deze vier kernideeën weerspiegelen de gemene delers in de teksten waarin Morton en Latour beschrijven wat het hedendaagse natuurbegrip volgens hen inhoudt. Ik put hier vooral uit de volgende werken van Morton: *The Ecological Thought*, *Ecology without Nature* en *Hyperobjects*, en de volgende werken van Latour: *Het parlement van de dingen* en *Facing Gaia*.

1. De natuur mag niet verstoord worden

De natuur heeft een inherent karakter dat niet verstoord mag worden. Het is een normatief idee dat zegt dat we de natuur met rust moeten laten. We zien dit bijvoorbeeld bij de Amerikaanse wildernisbeweging. De wildernis is een plek waar de mens niet thuis hoort. *The Wilderness Society*, een organisatie die een belangrijke rol speelt in het voortzetten van de wildernisbeweging, spreekt over natuur als “ongerept” en “onbelemmerd” gebied.¹⁰ Vanuit dit perspectief wordt natuurbescherming gedacht als een praktijk die zich moet richten op het creëren van plekken waar elk menselijk spoor ontbreekt. Ook in Nederland vindt dit idee sterk weerklank. Bijvoorbeeld op de website van *Het Groene Podium*, een organisatie voor duurzame ondernemers, lees je eenzelfde standpunt: “we moeten de natuur gewoon haar gang laten gaan”.¹¹ Het idee is dat de natuur zich onafhankelijk van de mens moet ontwikkelen. Het bekende adagium van Barry Commoner, een van de grondleggers van de milieubeweging, vat dit idee goed samen: “Nature knows best”.¹² In recentere bewegingen zien we dit idee over de natuur ook terugkomen, bijvoorbeeld bij *Rewilding Europe*, een organisatie die zich inzet voor de bescherming en het herstel van wilde dierenpopulaties: “Nature is truly amazing. When left to itself, natural processes thrive and ecosystems flourish”.¹³

¹⁰ “Our History,” *The Wilderness Society*, geraadpleegd op 26-06-2024, <https://www.wilderness.org/about-us/our-team/our-history>.

¹¹ “De natuur beschermen door haar met rust te laten,” Het Groene Podium, geraadpleegd op 26-06-2024, <https://hetgroenepodium.nl/de-natuur-beschermen-door-haar-met-rust-te-laten/>.

¹² Barry Commoner, *The Closing Circle: Nature, Man and Technology* (New York, NY: Alfred A. Knopf, Inc., 1971), p.41.

¹³ “Wilder nature,” *Rewilding Europe*, geraadpleegd op 26-06-2024, https://rewildingeurope.com/rewilding-in-action/wilder-nature/?gad_source=1&gclid=Cj0KCQjw0MexBhD3ARIsAEI3WHJCyTMqhe-2MrUR5iLfgJTXQzEP66Y-nHMWwbbrKT5FPgtTSJ43ycaAlqHEALw_wcB.

2. De natuur is een stabiele achtergrond

In onze dagelijkse bezigheden behandelen we de natuur vaak als een achtergrond waartegen menselijke activiteiten betekenis krijgen. Dit idee vinden we bijvoorbeeld terug in een document van de *European Environment Agency* over de culturele waarde van de natuur: “De natuur [...] vormt de achtergrond van ons bestaan als mens”¹⁴. De weergave van de natuur als achtergrond geeft een vast referentiepunt of basis voor menselijke activiteiten. Ze is overzichtelijk en op afstand. Een dergelijke weergave van de natuur zien we ook terug in onze opvattingen over het landschap. Bijvoorbeeld bij de Nederlandse schrijver en dichter Willem van Toorn. Hij schrijft over een leesbaar landschap: we kunnen de betekenis van een landschap lezen aan de hand van significante tekens uit het verleden.¹⁵ Het is alsof we door een schilderijlijst naar het landschap kijken. De weergave van de natuur is dan altijd overzichtelijk en op afstand, ze is de achtergrond waartegen menselijke activiteiten leesbaar worden. Denk bijvoorbeeld aan het coulisselandschap in Twente en de Achterhoek: daar kunnen we menselijke activiteit aflezen aan de heggen, houtwallen, muurtjes en bomenrijen die in het landschap zijn aangebracht.

3. De natuur is een holistisch geheel

In onze gebruikelijke notie van de natuur wordt ze vaak weergegeven als een sfeer die groter is dan onszelf, als een geheel dat de som van haar delen overstijgt. De natuur is enorm en wij zijn slechts kleine fragmenten in dit grotere geheel. Uitdrukkingen van een holistische natuur beschrijven haar vaak als een sfeer waarin alles zijn eigen rol vervult als onderdeel van het grotere geheel. De sectie over “natuur en biodiversiteit” op de website van *Milieucentraal* opent bijvoorbeeld met een dergelijk beeld: “Alles wat leeft heeft zijn eigen rol in de natuur: van plant tot dier, van schimmel tot bacterie.”¹⁶ Een holistische weergave van de natuur zien we ook terug in het *Harmony with Nature* programma van de Verenigde Naties: “We, along with the rest of the natural world, are all interconnected within the larger web of life.”¹⁷ Het idee van een “web of life” vinden we ook terug in het werk van Rachel Carson, een van de grondleggers van de milieubeweging in de jaren ‘60 en ‘70 van de vorige

¹⁴ “Van de redactie - De waarde van de natuur,” *European Environment Agency*, geraadpleegd op 27-06-2024,

<https://www.eea.europa.eu/nl/ema-signalen/eea-signalen-2021/articles/van-de-redactie-de-waarde>.

¹⁵ Willem van Toorn, *Leesbaar landschap* (Amsterdam: Querido, 1998).

¹⁶ “Natuur en biodiversiteit,” *Milieucentraal*, geraadpleegd op 29-06-2024,

<https://www.milieucentraal.nl/klimaat-en-aarde/natuur-en-biodiversiteit/>.

¹⁷ “Programme,” *Harmony with Nature*, geraadpleegd op 29-06-2024,

<http://harmonywithnatureun.org/>.

eeuw. Carson zag de natuur op een holistische manier, zoals Linda Sargent Wood beschrijft in haar biografische essay: “Carson adopted a holistic understanding of life and popularized it in best-selling books on the sea and pesticides. She wrote of a world of interconnecting parts that formed a whole.”¹⁸ Het holistische ethos is tegenwoordig nog steeds populair, zo weerklinkt het bijvoorbeeld in de slogan van de WWF: “Be one with nature”.¹⁹

4. De natuur is een cyclisch geheel

In onze gebruikelijke notie van de natuur zit het idee dat ze een cyclisch geheel vormt. De natuur is een geheel aan kringlopen en reguliere ritmes. Bijvoorbeeld in de cyclus van het leven: organisch materiaal herschikt zich door een cyclus van ontstaan en vergaan van verschillende levensvormen. Ook de manier waarop we de seizoenen ervaren heeft een sterk cyclisch karakter. Jane Cull beargumenteert bijvoorbeeld dat een cyclische opvatting van de natuur cruciaal is voor een betere omgang met de planeet: “We must accept the reality that human beings, nature and cosmos are interconnected in a vast circular system.”²⁰ In het populaire werk van natuurschrijver Gary Ferguson zien we dit idee ook terugkomen. Hij beschrijft dat er een voorspelbaar ritme in de natuur zit: “dat zijn de dagelijkse en seizoenscycli en zelfs de levensfasen die ons allen sturen - ze scheppen een afwisseling van sterke activiteit en rustig herstel.”²¹ Ook natuurorganisaties denken vaak over de natuur als een cyclisch geheel. Op bijvoorbeeld de website van *The Harmony Project*, een educatieve natuurorganisatie, vinden we een dergelijk idee: “Nature works in cycles that are endlessly self-sustaining and self-regulating. Within these cycles there are times of growth and abundance, and there are times of decline and decay, of regeneration.”²²

Deze lijst met kernideeën is niet bedoeld om volledig te zijn. Tevens zullen we zien dat bepaalde ideeën elkaar overlappen. We onderscheiden deze vier kernideeën in de eerste

¹⁸ Linda Sargent Wood, “The Natural Environment: Rachel Carson’s Web of Life,” in *A More Perfect Union: Holistic Worldviews and the Transformation of American Culture after World War II* (Online edn: Oxford Academic, 2010), Chapter 1, p.25.

¹⁹ “Samen voor meer natuur,” Wereld Natuur Fonds, geraadpleegd op 29-06-2024, <https://www.wwf.nl/>.

²⁰ Jane Cull, “The circularity of Life,” *The Ecologist*, (2014): paginering ontbreekt, <https://theecologist.org/2014/nov/04/circularity-life>.

²¹ Gary Ferguson, *De acht grote lessen van de natuur: Hoe we verbonden zijn met alles wat leeft* (Utrecht: Uitgeverij Ten Have, 2019), p.164.

²² “What can we learn from the principle of the Cycle?” *The Harmony Project*, geraadpleegd op 29-06-2024, <https://www.theharmonyproject.org.uk/practice/harmony-principle-cycle#:~:text=Nature%20works%20in%20cycles%20that,the%20cycle%20can%20begin%20again>.

plaats om op een systematische manier te werk te kunnen gaan en op een duidelijke manier de belangrijkste argumenten van de genoemde denkers tegen het gebruikelijke natuurbegrip uiteen te kunnen zetten.

De opzet van deze scriptie is als volgt: in het eerste hoofdstuk werken we de anti-natuurbegrip positie zorgvuldig uit, achterhalen we welke argumenten Latour en Morton gebruiken om tegen het natuurbegrip te ageren, en welke begrippen zij introduceren ter vervanging van het natuurbegrip. In het tweede hoofdstuk geven we een uiteenzetting van het geo-constructivisme en onderzoeken we hoe deze stroming volgens Neyrat verbonden is met de algemene positie die tegen het natuurbegrip ageert: waarom vindt Neyrat dat de anti-natuurbegrip positie onvoldoende in staat is kritiek te geven op het geo-constructivisme? Vervolgens testen we de aanklacht van Neyrat tegen de posities van Morton en Latour door te kijken op welke punten deze kritiek overtuigend is, en op welke punten deze kritiek cruciale nuances mist. Oftewel, zijn Morton en Latour inderdaad onvoldoende in staat om kritiek te geven op het geo-constructivisme? Dit stelt ons in staat om in het derde hoofdstuk de status van de kritiek van Neyrat te kunnen evalueren. De opzet en methode van de scriptie moeten ons dus uiteindelijk in staat stellen om tot een weloverwogen conclusie te komen op de hoofdvraag: kan een ecofilosofie zonder natuurbegrip inderdaad onvoldoende weerstand bieden tegen de politieke stroming die Neyrat het geo-constructivisme noemt?

De sceptische lezer zal zich misschien afvragen waarom geo-constructivisme überhaupt een verwerpelijke positie is. Dit is een terechte en tevens boeiende vraag, echter is dit niet de vraag die beantwoord gaat worden in deze scriptie. Voor de drie denkers die centraal staan in deze scriptie is het evident dat geo-constructivisme niet in hun ecofilosofie thuishoort. Neyrat beweert echter dat Morton en Latour met hun kritiek op het natuurbegrip de deur openzetten voor het geo-constructivisme. Het onderzoek beperkt zich in zekere zin strikt tot deze stelling. We willen onderzoeken of een ecofilosofie zonder natuurbegrip inderdaad onvoldoende weerstand kan bieden tegen geo-constructivisme.

Hoofdstuk 2: Weerlegging van de vier kernideeën in het natuurbegrip

In dit hoofdstuk behandel ik de belangrijkste argumenten van Latour en Morton tegen de hierboven beschreven kernideeën die volgens hen ingebakken zitten in het gebruikelijke natuurbegrip. Tevens zullen we zien welke begrippen zij introduceren ter vervanging van het natuurbegrip. Voorafgaand aan deze uiteenzetting is het belangrijk om hun respectievelijke ontologieën kort te introduceren. Dit is behulpzaam omdat de kritiek op het natuurbegrip (iets negatiefs) van Morton en Latour is gefundeerd op iets positiefs (hun ontologieën). De inzet van deze scriptie is echter niet om een uitspraak te doen over of de ontologieën kloppen of niet. De ontologieën zijn echter wel nodig voor het begrijpen van de kritieken die de denkers formuleren. Ik zal in deze beknopte introductie telkens vier punten aanstippen in de ontologieën van de denkers, die belangrijk zijn voor het vervolg van deze scriptie. Deze punten staan in meer detail in de teksten waar naar verwezen wordt (voor Morton is dat *Hyperobjects*, voor Latour is dat *The Pasteurization of France*).

Timothy Morton

Morton denkt individuele entiteiten in termen van objecten. Zijn ontologische opvattingen zijn sterk beïnvloed door de filosofische stroming OOO (*object-oriented-ontology*). OOO zegt dat elke entiteit een object is. Wanneer Morton het heeft over een object gaat het dus niet over de gebruikelijke manier waarop we het woord 'object' gebruiken: als een woord voor middelgrote en duidelijk afgebakende zaken als tafels, gitaren en koelkasten.²³ Voor Morton is strikt genomen alles een object. Dus ook meer abstracte zaken zoals ecosystemen, gedachten, planeten en cellen vallen hieronder.

OOO zegt tevens dat het bestaan van een object onafhankelijk is van andere objecten.²⁴ Dit is een interpretatie van het klassieke onderscheid tussen essentie en verschijning. Morton beweert dat er altijd een gat zit tussen de essentie en de verschijning van een object. Een object verschijnt altijd voor een ander object, maar valt niet samen met deze verschijning. De essentie van een object blijft daarom altijd verborgen (*withdrawn*) en is onafhankelijk van de manier waarop het verschijnt voor andere objecten.²⁵ Dit betekent dus

²³ Timothy Morton, *Hyperobjects: Philosophy and Ecology after the End of the World* (Minneapolis, MN: University of Minnesota Press, 2013), p.149 & p.176.

²⁴ Morton, *Hyperobjects*, p.14.

²⁵ Morton, *Hyperobjects*, p.196.

dat als we een object nemen, zeg een stoel, dat het dan voor geen enkel object mogelijk is om de 'ware' stoel te zien. Deze blijft altijd verborgen volgens OOO.

Een object valt dus niet samen met zijn verschijning en is altijd op een bepaalde manier verborgen en niet volledig toegankelijk voor een ander object. Morton stelt daarom dat in een ontmoeting met een object bepaalde eigenschappen van dat object verborgen blijven, zodat die ontmoeting plaats kan vinden. Bijvoorbeeld: een tafel is een plek om aan te werken zolang die op dat moment *niet* verschijnt als een kunstobject waar je slechts van een afstandje naar mag kijken.²⁶

In het ecologische denken van Morton staan een bepaald soort objecten centraal: *hyperobjecten*. Dit zijn entiteiten die zich over zulke enorme tijdelijke en ruimtelijke dimensies uitstrekken dat ze niet beantwoorden aan onze gebruikelijke notie van wat een entiteit is.²⁷ Een voorbeeld van een hyperobject is de opwarming van de aarde. Dit fenomeen heeft allerlei lokale manifestaties (auto's die op dit moment CO2 uitstoten), maar deze lokale manifestaties zijn *niet* de opwarming van de aarde als entiteit, ik kan niet naar de opwarming van de aarde wijzen (dit aspect van hyperobjecten noemt Morton nonlokaliteit).²⁸ Een ander aspect van hyperobjecten is dat ze kleverig (viscositeit) zijn: "they "stick" to beings that are involved in them"²⁹. De opwarming van de aarde is in de lucht die ik elke dag inadem, ik kan niet aan het fenomeen ontsnappen of het op een afstandje houden. Viscositeit en nonlokaliteit zijn voorbeelden van de manier waarop hyperobjecten niet beantwoorden aan onze gebruikelijke notie van wat een entiteit is.

Bruno Latour

Latour denkt individuele entiteiten als actoren. Zijn ontologie staat ook wel bekend als de actor-netwerk-theorie. In het tweede deel van *The Pasteurization of France* geeft Latour een uiteenzetting van zijn metafysische opvattingen. Latour wil allereerst dat we onze *a priori* ideeën over welke entiteiten een relevante bijdrage leveren aan de werkelijkheid opschorten.³⁰ We kunnen van tevoren niet zeggen wat een entiteit is en wat het gaat doen: "We do not want to reduce anything to anything else"³¹. Elke entiteit die een eigen verschil toevoegt aan de werkelijkheid is voor Latour een actor. En omdat de activiteit van een entiteit niet gereduceerd kan worden tot een andere entiteit, betekent dit in feite dat elke entiteit een actor is. Een bacterie, een atoombom en een mens zijn allemaal actoren: ze

²⁶ Morton, *Hyperobjects*, p.173.

²⁷ Morton, *Hyperobjects*, p.1.

²⁸ Morton, *Hyperobjects*, p.1.

²⁹ Morton, *Hyperobjects*, p.1.

³⁰ Bruno Latour, *The Pasteurization of France* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1988), p.154-155.

³¹ Latour, *The Pasteurization of France*, p.156.

voegen allemaal iets toe aan de werkelijkheid wat er zonder die specifieke entiteit niet zou zijn.

Een actor heeft geen inherente eigenschappen, geen essentie, maar wordt gedefinieerd door zijn acties. Als we willen weten wat een actor is, moeten we dus kijken naar wat deze actor doet in het hier en nu.³² Merk op dat dit in sterk contrast staat met Mortons opvattingen over de werkelijkheid: voor OOO is een entiteit altijd *meer* dan hoe hij zich manifesteert, terwijl voor Latour een actor samenvalt met hoe hij zich manifesteert. Ik ben volgens Latour bijvoorbeeld geen student filosofie omdat dit in mijn essentie zit, maar omdat ik mij koppel aan allerlei andere actoren (boeken, docenten, instituties, medestudenten) die mij in staat stellen te handelen als student filosofie.

Dit voorbeeld wijst meteen op een andere belangrijke eigenschap van actoren. Een actor is niets zonder zijn netwerk: hij moet samenspannen met andere actoren om een bestendige identiteit voor zichzelf te creëren.³³ Wat een actor is en wat een actor gaat worden is dan ook niet van tevoren te bepalen, maar staat voortdurend op het spel. Latour noemt dit beproevingen.³⁴ Omdat de identiteit van een actor bepaald wordt door zijn interacties met andere actoren en niet door een essentie, moet een actor voortdurend beproevingen doorstaan om zijn identiteit in stand te houden.

Latour vervangt met de actor-netwerk-theorie het denken van de wereld in gescheiden domeinen (natuur en cultuur).³⁵ Dit denken in gescheiden domeinen noemt Latour het moderne denken. De modernen proberen natuur en cultuur van elkaar te scheiden maar brengen daardoor onverhoopt allerlei hybriden voort, entiteiten die niet netjes in de domeinen natuur en cultuur passen. Neem bijvoorbeeld het gat in de ozonlaag. Dit fenomeen is niet te reduceren tot een neutraal natuurfeit, het is het gevolg van menselijke praktijken en verbonden met politieke keuzes. Het is echter ook niet te reduceren tot louter menselijke aangelegenheden, het is een *echt* gat, het gevolg van chemische reacties.³⁶ Het gat in de ozonlaag is dus geen fenomeen dat precies in één domein thuishoort (zoals de Natuur), maar een actor die relatie onderhoudt met andere actoren in *allerlei* domeinen. Met deze ontologische bagage op zak kunnen we door naar het hoofdgedeelte van dit hoofdstuk.

2.1 De natuur mag niet verstoord worden

³² Arjen Kleinherenbrink, *De constructie van de wereld: De filosofie van Bruno Latour* (Amsterdam: Boom, 2022), p.56.

³³ Latour, *The Pasteurization of France*, p.160.

³⁴ Latour, *The Pasteurization of France*, p.158.

³⁵ Kleinherenbrink, *De constructie van de wereld*, p.221.

³⁶ Bruno Latour, *Wij zijn nooit modern geweest: Pleidooi voor een symmetrische antropologie* (Amsterdam: Boom, 2016), p.11.

Fear crystallized as sharp needles in the supersaturated spaces of my mind when, in October my neighbours, Christine and Peter Hadden, told me of plans to erect giant wind turbines in the countryside near our homes. Suddenly I realized what our politicians meant by sustainable development and renewable energy, and what it would do to the last remaining good countryside of West Devon.³⁷

Dit citaat is afkomstig uit een boek van James Lovelock, een chemicus en milieubeschermer. Lovelock is de vader van de Gaia-hypothese: het idee dat de aarde een zelfregulerend systeem is.³⁸ In het boek *We Belong to Gaia* maakt Lovelock bezwaar tegen de komst van een windmolenpark in zijn nabije omgeving. Hij doet daarbij een beroep op “the good countryside,” het aangezicht van het landschap van Devon en de manier waarop mensen daar goed samenleven met het ecosysteem. De komst van het windmolenpark breekt dit af, het is het opofferen van “the face of Gaia,” aldus Lovelock.³⁹ Het is veelzeggend dat zijn bezwaar tegen het windmolenpark zich richt op het aangezicht van het landschap, en niet op de bescherming van andere levensvormen, zoals het gevaar dat windmolens vormen voor vogels.⁴⁰ In het betoog van Lovelock klinkt een normatieve eis door: op het Engelse platteland bestaat er harmonie tussen mens en natuur en dit mogen we niet verstoren.

Timothy Morton

Het voorbeeld van Lovelock laat heel duidelijk zien hoe onze omgang met wat we ‘de natuur’ noemen verbonden is met een bepaalde esthetiek, ook voor milieubeschermers. Het gaat bij Lovelock om het aanzicht van het landschap. Dit is een voorbeeld van een esthetische ervaring van de natuur. Voor Timothy Morton is deze esthetiek in het natuurbegrip problematisch omdat de ideeën waarop deze esthetische ervaringen gebaseerd zijn vaak voor waar aangenomen worden terwijl ze helemaal niet zo evident zijn.⁴¹ Dit geldt volgens Morton ook voor het idee dat de natuur een wildernis is die niet verstoord mag worden.⁴²

Dit idee over de natuur zien we het sterkst terugkomen in de Amerikaanse wildernisbeweging die we al beschreven in de inleiding. Het idee van de Amerikaanse wildernis is dat hij volledig vrij van menselijke activiteiten is. Hier is de natuur authentiek.

³⁷ James Lovelock, *We Belong to Gaia* (Milton Keynes: Penguin Books, 2021), p.69.

³⁸ Lovelock, *We Belong to Gaia*, p.17.

³⁹ Lovelock, *We Belong to Gaia*, p.70.

⁴⁰ Timothy Morton, *The Ecological Thought* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2010), p.9.

⁴¹ Timothy Morton, *Being Ecological* (Milton Keynes: Penguin Books, 2018), p.71.

⁴² Morton, *The Ecological Thought*, p.3.

Natuurbescherming moet zich dan ook richten op het creëren van wildernissen waar de natuur volledig met rust gelaten wordt. Een prominente vertegenwoordiger van dit gedachtegoed is Eric Katz. In zijn provocatieve essay "The Big Lie" stelt hij dat elke poging tot ecologisch herstel door menselijke hand moreel onaanvaardbaar is: het is de nieuwste variant van de menselijke heerschappij over de natuur. We kunnen de natuur alleen herstellen door haar met rust te laten.⁴³

Het onderliggende idee van de wildernis is dus dat de natuur gedefinieerd wordt door de afwezigheid van menselijke activiteit. Dit vinden we ook bij Katz: "the natural is defined as being independent of the actions of humanity".⁴⁴ Dit gedachtegoed is diep geworteld in de Amerikaanse natuurbescherming. We zien het terug in de fundamentele inzet van *The Wilderness Society*: "to preserve those rugged wildlands as-is and independent of manmade activity".⁴⁵ Maar ook de *US Forest Service* bouwt voort op het idee van de wildernis: "from the very outset the Forest Service was dedicated to protecting America's wilderness heritage".⁴⁶

Morton, zelf woonachtig in Amerika, is zeer kritisch op dergelijke weergaves van de natuur. De weergave van de natuur als een wildernis die niet verstoord mag worden heeft volgens hem een sterk ideologisch component.⁴⁷ In *The Ecological Thought* verbindt Morton het wildernisideaal met privébezit, een ander belangrijk Amerikaans ideaal:

Nature was an ideal image, a self-contained form suspended afar, shimmering and naked behind glass like an expensive painting. In the idea of pristine wilderness, we can make out the mirror image of private property: Keep off the Grass, Do Not Touch, Not for Sale.⁴⁸

Het idee dat we in de wildernis de natuur haar gang moeten laten gaan heeft volgens Morton eveneens te maken met de kapitalistische wortels van de Amerikaanse samenleving: "Letting be" is just the flip side of laissez-faire ideology⁴⁹. Een zelfde sentiment vinden we ook in *Ecology without Nature*: "Wilderness embodies freedom from determination, the bedrock of capitalist ideology"⁵⁰.

⁴³ Eric Katz, "The Big Lie: Human Restoration of Nature," in *Environmental Ethics: An Anthology* (Hoboken, NJ: Blackwell Publishing, 2002), Chapter 29.

⁴⁴ Katz, "The Big Lie," p.395.

⁴⁵ "Our History," *The Wilderness Society*, geraadpleegd op 26-06-2024, <https://www.wilderness.org/about-us/our-team/our-history>.

⁴⁶ "Wilderness: America's Heritage," Tom Tidwell, *US Forest Service*, geraadpleegd op 26-06-2024 <https://www.fs.usda.gov/speeches/americas-wilderness-proud-heritage>.

⁴⁷ Timothy Morton, *Ecology without Nature: Rethinking Environmental Aesthetics* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2009), p.19-20.

⁴⁸ Morton, *The Ecological Thought*, p.5.

⁴⁹ Morton, *The Ecological Thought*, p.128.

⁵⁰ Morton, *Ecology without Nature*, p.113.

Het gelijkstellen van de wildernisbeweging aan de kapitalistische en vrije markt ideologie is misschien wat provocatief. Maar het punt dat Morton probeert te maken is mijns inziens valide: de wildernis ideeën komen ergens vandaan, ze zijn geen neutrale weergave van iets vanzelfsprekends, van iets ‘natuurlijks’. De wildernis is een romantisering van bepaalde Amerikaanse waarden.⁵¹ Morton verzet zich dan ook expliciet tegen het idee dat we in tijden van ecologische crises andere levensvormen vooral met rust zouden moeten laten. Zorg dragen voor andere levensvormen betekent misschien wel ingrijpen in ‘de natuur’: “As the ice caps melt, perhaps we should be teaching drowning polar bears to use flotation devices. Perhaps we should be feeding the penguins until the seas contain enough fish.”⁵² Bij het lezen van dit voorstel zullen bij Eric Katz de nekharen overeind staan.

De weergave van de natuur als een entiteit die we niet zouden mogen verstoren is voor Morton tevens problematisch omdat het een esthetische afstand in stand houdt tussen ons en niet-mensen.⁵³ De term ‘niet-mensen’ is een technische term, die over het algemeen verwijst naar andere levensvormen dan wij. In het geval van Morton kan het ook verwijzen naar om het even welk ding: alle objecten zijn voor hem niet-mensen.

Deze technische term ‘niet-mensen’ gebruikt Morton zeer doelbewust. Hij kiest er namelijk niet voor om termen als ‘de natuurlijke wereld’ of ‘het milieu’ te gebruiken ter vervanging van het natuurbegrip. Deze begrippen hebben namelijk hetzelfde probleem als het begrip ‘natuur’: ze lijken altijd al een bepaalde verdeling te maken tussen ‘hier’ en ‘daar’.⁵⁴ Dit is waarom Morton stelt dat het natuurbegrip een comfortabele afstand behoudt tussen mensen en niet-mensen.⁵⁵ Niet-mensen zijn altijd de omgeving, de achtergrond of de grenzen van onze wereld.⁵⁶

De zorgen die Morton heeft over de esthetische afstand laat ook zien waar het hem om te doen is in de afwijzing van het natuurbegrip. Het gaat er namelijk om dat we gevoeliger worden voor de ontmoeting met niet-mensen.⁵⁷ Het natuurbegrip ontziet ons dus deels van die last omdat het niet-mensen altijd weergeeft op een afstand. Bijvoorbeeld als het natuurlijke landschap dat we van een afstandje kunnen bewonderen of als de wildernis die zich ver van de menselijke samenleving bevindt.

Gevoeliger zijn voor de nabijheid van niet-mensen kan bijvoorbeeld inhouden dat we ons serieuzer bezig gaan houden met de aanwezigheid van dieren in de stad. Met name de wezens die naar de stad migreren om in het Antropoceen te kunnen overleven. Tim Dee beschrijft dat het aantal zeemeeuwen de afgelopen decennia hard achteruit is gegaan, maar

⁵¹ Morton, *Ecology without Nature*, p.114.

⁵² Morton, *The Ecological Thought*, p.128.

⁵³ Morton, *Ecology without Nature*, p.125.

⁵⁴ Morton, *The Ecological Thought*, p.10.

⁵⁵ Morton, *Ecology without Nature*, p.19.

⁵⁶ Morton, *Ecology without Nature*, p.81.

⁵⁷ Morton, *Ecology without Nature*, p.125.

dat deze achteruitgang vooral heeft plaatsgevonden onder meer traditionele populaties die aan de kust leven. Populaties die zich vestigen in de nabijheid van mensen hebben een betere kans op overleven.⁵⁸ Dergelijke wezens die overleven door naar de stad te trekken zijn net zo belangrijk als de 'wilde natuur' in natuurgebieden. Bovendien maken dit soort wezens ons ongemakkelijk: ze overleven door gretig gebruik te maken van het afval dat wij produceren. Morton zou denk ik zeggen dat dit precies te maken heeft met die esthetische afstand: zodra wezens ons op de lip zitten krijgen we een heel andere verhouding met ze, we kunnen ze niet meer van een afstandje bewonderen.

Ook de vergroening van steden zorgt ervoor dat andere levensvormen steeds nadrukkelijker in onze stedelijke omgeving aanwezig zijn. Historicus Ben Wilson benadrukt dit in zijn boek *Stadsjungle*: "Of we er nu liefde, afkeer of angst voor voelen, we moeten allemaal gewend raken aan een bestaan met groeiende populaties niet-menselijke schepsels. We moeten snel gaan begrijpen hoe we deze relatie goed kunnen laten functioneren."⁵⁹ Wildernisfiguren zien deze dimensie van de relatie tussen mensen en niet-mensen volledig over het hoofd door alleen aandacht te besteden aan de wezens die hun heil zoeken ver buiten onze stedelijke agglomeraties (in de 'wildernis'). Maar in het Antropoceen gaat het erom dat we samen leren leven met andere soorten die *juist* onze urbane ecosystemen opzoeken om te kunnen overleven.

Bruno Latour

Net als Morton problematiseert Bruno Latour de esthetische dimensie van het natuurbegrip. Hij stelt dat de natuur geen oerentiteit of ongerepte wildernis is die we niet zouden mogen verstoren, maar dat het moet worden klaargezet *als* object, om aan een subject als 'natuur' te kunnen verschijnen.⁶⁰ Om dit te illustreren maakt Latour een vergelijking met de schilderkunst en in het bijzonder het schilderen van landschappen. Het aangezicht van een landschap werkt alleen als er een specifieke koppeling wordt gemaakt tussen het spektakel van objecten en de blik van een subject: "Viewers must not only remain at a certain distance from what they are looking at, but what they see must be arranged, prepared, aligned so as to be rendered perfectly visible."⁶¹ Dit betekent ook dat het object alleen verschijnt als *dit*

⁵⁸ Tim Dee, *Landfill* (Beaminster: Little Toller Books, 2018), p.44-45.

⁵⁹ Ben Wilson, *Stadsjungle: De natuur en de stad van het stenen tijdperk tot de klimaatcrisis* (Amsterdam: Uitgeverij Unieboek, 2023), p.216.

⁶⁰ Bruno Latour, *Facing Gaia: Eight Lectures on the New Climate Regime* (Cambridge: Polity Press, 2017), p.17.

⁶¹ Latour, *Facing Gaia*, p.17.

object voor *dit* subject, in *deze* specifieke koppeling.⁶² Tevens is de rol van het object slechts om gezien te worden door het subject en moet het ook als zodanig worden klaargezet.⁶³

Latour werkt hier naar een vergelijkbare kritiek toe als Morton: er is geen natuur 'daarginds', geen oerentiteit die niet verstoord mag worden. Volgens Latour is de natuur de uitkomst van een distributie. Bepaalde elementen krijgen de rol van natuur toebedeeld, als object, en andere elementen de rol van waarnemend subject waarvoor de natuur als object moet worden neergezet. In deze distributie is het cruciaal om niet het derde element te vergeten. Namelijk, de distributeur: degene die verdeelt, degene die bepaalt wat object is en wat subject.⁶⁴ De schilder is een concreet voorbeeld van een distributeur. Maar ook een natuurorganisatie kan een distributeur zijn, wanneer deze bepaalde elementen op een dergelijke manier klaarzet zodat wij een 'ongerepte natuur' ervaring krijgen. Het distributiewerk laat echter zien dat deze ongerepte natuur zonder mensen een illusie is. Ongerepte natuur vereist namelijk *mensen* die het als zodanig aan zichzelf voorstellen, en een distributeur die de koppeling maakt tussen het object (ongerepte natuur) en het subject (mensen).

Latour rekt af met de weergave van de natuur als ongerepte wildernis. Maar ook het daarmee verbonden idee dat we de natuur met rust moeten laten is volgens hem een misvatting. Op dit punt vertoont zijn positie grote gelijkenis met de positie van Morton. In "Love Your Monsters" stelt Latour dat het imperatief 'laat de natuur met rust' onzinnig is.⁶⁵ Zoals gesteld in de introductie van Latours ontologie vervangt hij het denken in strikte domeinen van natuur en cultuur met het denken in termen van actoren. Door ons te verbinden met andere actoren zijn we constant bezig met het maken van hybriden: entiteiten die niet netjes in het domein 'natuur' of 'cultuur' te plaatsen zijn.⁶⁶

Denk bijvoorbeeld aan de terugkeer van wolven op de Veluwe. Dit fenomeen is een hybride in de zin dat er een enorme diversiteit aan actoren bij betrokken zijn. Er wordt over wolven gedebatteerd in de politiek. Het zijn prominente mediafiguren geworden. Wolven worden, alsof het criminelen zijn, zelfs geïdentificeerd door middel van DNA onderzoek.⁶⁷ Sommige mensen zeggen dat wolven niet thuishoren in ons sterk in cultuur gebrachte landschap, anderen zeggen dat wij niet thuishoren in het leefgebied van de wolven. Het punt is dat het terugkeren van wolven naar de Veluwe niet netjes te plaatsen is in de categorie 'natuur' of 'cultuur'. Als je de bovenstaande opsomming bekijkt dan zie je hoe erg wolven al

⁶² Latour, *Facing Gaia*, p.17.

⁶³ Latour, *Facing Gaia*, p.17-18.

⁶⁴ Latour, *Facing Gaia*, p.17-19.

⁶⁵ Bruno Latour, "Love Your Monsters: Why We Must Care For Our Technologies As We Do Our Children," *Breakthrough Journal*, 2 (2011): p.19-26, <https://thebreakthrough.org/journal/issue-2>, p.22.

⁶⁶ Kleinherenbrink, *De constructie van de wereld*, p.44-45.

⁶⁷ "DNA-onderzoek bevestigt: wolf betrokken bij incident met kind," NOS, gepubliceerd op 30-07-2024, <https://nos.nl/artikel/2530880-dna-onderzoek-bevestigt-wolf-betrokken-bij-incident-met-kind>.

vervlochten zijn met onze eigen activiteiten. Latour noemt dit *attachments*: we gaan constant verbindingen aan met andere actoren waardoor we steeds meer met hen vervlochten raken.⁶⁸ Het idee dat we de natuur met rust moeten laten is dan inderdaad onzinnig, want daarmee ontkennen we de verbindingen die we met andere actoren aangaan.

2.2 De natuur is een stabiele achtergrond

In de inleiding hebben we gezien dat Bill McKibben spreekt over de natuur en de mens als zijnde twee werelden: “there is a world of man and a world of nature”⁶⁹. Deze werelden verhouden zich tot elkaar als voorgrond en achtergrond: de wereld van de mens wordt omgeven door de wereld van de natuur.⁷⁰ Filosoof Peter Sloterdijk noemt dit diepgewortelde onderscheid tussen voorgrond en achtergrond de “coulissen-ontologie”.⁷¹ Deze uitdrukking laat heel mooi zien waartoe ons moderne natuurbegrip heeft gediend. Het beeld van het theater geeft heel duidelijk weer dat we de natuur lange tijd hebben gezien als een statische achtergrond (de coulissen) voor het menselijke schouwspel dat zich afspeelt op de voorgrond. We hebben lange tijd kunnen doen alsof de mens centraal staat op de planeet. De ervaring die ons aangrijpt in het Antropoceen is dat we merken dat de coulissen beginnen te kraken en te beven en zich loswrikken van hun starre positie. De statische achtergrond begeeft zich plotseling naar de voorgrond en wordt zelf een speler in het schouwspel!

Timothy Morton

In *The Ecological Thought* stelt Morton dat de ecologische crisis ons gevoel van oriëntatie beïnvloedt. Dit gevoel is afhankelijk van een verschil tussen voorgrond en achtergrond: “We orient ourselves according to backgrounds against which we stand out.”⁷² De natuur is lange tijd een dergelijke achtergrond geweest om ons op te oriënteren.⁷³ Het heeft gediend als term voor “whatever seems to lie beyond our ken, outside of our responsibility, or outside of the social.”⁷⁴

De weergave van de natuur als achtergrond zien we bijvoorbeeld terug in de manier waarop we vaak praten over natuurlijke hulpbronnen. Het zijn zaken die we uit de

⁶⁸ Latour, “Love Your Monsters,” p.22.

⁶⁹ McKibben, *The End of Nature*, p.72.

⁷⁰ McKibben, *The End of Nature*, p.72.

⁷¹ Peter Sloterdijk, *Wat gebeurde er in de twintigste eeuw?* (Amsterdam: Boom, 2018), p.21.

⁷² Morton, *The Ecological Thought*, p.30.

⁷³ Morton, *The Ecological Thought*, p.117.

⁷⁴ Morton, *The Ecological Thought*, p.117.

achtergrond halen om ze vervolgens op de voorgrond te plaatsen in de vorm van producten voor menselijk gebruik. Dit is overigens niet alleen voorbehouden aan bedrijven en overheden die zo veel mogelijk winst uit de natuur willen onttrekken. Ook natuurorganisaties spreken in dergelijke termen over de natuur. Bijvoorbeeld de WWF schrijft op hun website over bedachtzaam beheer van “natural resources”, hetgeen ook doorklinkt in de missie van de organisatie: “We work, together, to ensure that nature can continue to provide for us all”.⁷⁵

Voor Morton is het praten over natuurlijke hulpbronnen problematisch, of het nou gaat om het onttrekken van zo veel mogelijk winst uit deze hulpbronnen of om het duurzaam beheren ervan. Het veronderstelt namelijk dat de natuur zich ergens op de achtergrond bevindt en dat de mens centraal staat op de planeet: hulpbronnen liggen altijd op een afstand, ze zijn er primair voor ons gebruik en bevinden zich ergens buiten het sociale domein.⁷⁶ De veronderstelde kloof tussen voorgrond en achtergrond faciliteert daarmee de verwaarlozing van wat altijd op de achtergrond blijft (de ‘natuur’). Het stelt ons bijvoorbeeld in staat te doen alsof we ons afval kunnen externaliseren naar deze achtergrond, terwijl we inmiddels weten dat dit catastrofale gevolgen kan hebben. Voor Morton gaat ecologisch denken dan ook precies over de vraag waar ons afval heen gaat.⁷⁷ In andere woorden: “We can't throw empty cans into the ocean anymore and just pretend they have gone "away.”⁷⁸

Wat we wegstoppen in de natuur komt als een boemerang naar ons terug. De natuur kan dus niet langer de achtergrond zijn waartegen menselijke activiteiten betekenis krijgen omdat de zaken die zich daar afspelen (de zeespiegelstijging, het uitsterven van soorten, het weer) potentieel net zo betekenisvol zijn geworden als de menselijke activiteiten waarvoor ze de achtergrond zouden moeten zijn. Wij mensen hebben ook geen *controle* over welke zaken op de achtergrond blijven en welke op de voorgrond treden. Morton maakt op dit punt de vergelijking met de toestand van een schizofreen persoon. De schizofreen is niet in staat om informatie (de voorgrond) te onderscheiden van ruis (de achtergrond).⁷⁹

Onze situatie lijkt op de situatie van de schizofreen omdat we ons referentiepunt kwijt zijn.⁸⁰ Denk bijvoorbeeld aan hoe we over het weer praten. Het weer was altijd een achtergrond waartegen gebeurtenissen zich afspelen. Een triviaal gesprek over het weer was voorheen een goede ijsbreker. Tegenwoordig leidt zo'n gesprek al snel tot een opmerking over de opwarming van de aarde, een onbehaaglijk gevoel of een ongemakkelijke stilte. Oftewel, door de klimaatcrises is het weer haar functie als vaste

⁷⁵ “For people, for nature, forever,” Wereld Natuur Fonds, geraadpleegd op 05-07-2024, <https://www.worldwildlife.org/pages/magazine-people-issue>.

⁷⁶ Morton, *The Ecological Thought*, p.122.

⁷⁷ Morton, *The Ecological Thought*, p.9.

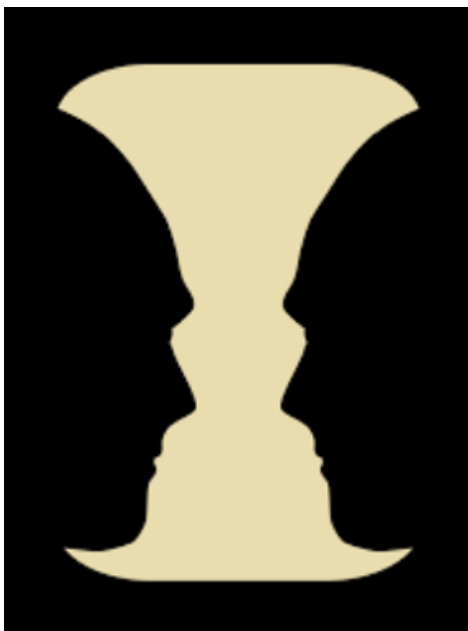
⁷⁸ Morton, *The Ecological Thought*, p.119.

⁷⁹ Morton, *The Ecological Thought*, p.30.

⁸⁰ Morton, *The Ecological Thought*, p.31.

achtergrond verloren, ze is nu geladen met een betekenis die niet eenvoudig te articuleren is.⁸¹

De schizofrene toestand wijst tevens op het feit dat het verschil tussen voorgrond en achtergrond moet worden aangebracht door een organisme. In *Ecology without Nature* legt Morton dit uit aan de hand van het concept van de re-mark. Dit concept stelt dat we bepaalde tekens als significant markeren, waardoor we deze waarnemen als voorgrond, en anderen als achtergrond.⁸² Op die manier kan ik bijvoorbeeld een verschil maken tussen ruis en geluid. Als ik een gesprek voer met iemand in een drukke ruimte dan markeer ik (re-mark) bepaalde indrukken als significant (het geluid van mijn gesprekspartner) waardoor deze op de voorgrond treden en de overige tekens op de achtergrond blijven (de ruis van andere gesprekken). Dit noemt Morton een re-mark omdat er een *actie* nodig is, een soort echo van directe zintuiglijke indrukken, om voorgrond en achtergrond tot stand te brengen.⁸³ Denk hierbij aan het bekende voorbeeld van de gestaltpsychologie. We zien een plaatje waarin figuur en grond elkaar afwisselen afhankelijk van waar je de focus op legt (je ziet een vaas *of* twee gezichten, maar nooit allebei).⁸⁴

Figuur 1: Rubin vase

Het verschil tussen voorgrond en achtergrond wordt dus slechts tot stand gebracht doordat *ik* bepaalde tekens als significant markeer, waardoor deze op de voorgrond verschijnen en

⁸¹ Morton, *The Ecological Thought*, p.28.

⁸² Morton, *Ecology without Nature*, p.48.

⁸³ Morton, *Ecology without Nature*, p.48.

⁸⁴ Morton, *Ecology without Nature*, p.49-50.

andere zaken op de achtergrond blijven. Het cruciale inzicht is dus dat er geen achtergrond als zodanig bestaat, maar dat dit te maken heeft met een perceptie-element.

Dit is relevant voor de weergave van de natuur als achtergrond omdat het betekent dat er geen absoluut verschil is tussen een wereld van de natuur (een vaste achtergrond) en een wereld van de mens (op de voorgrond). Morton suggereert dat het verschil tussen voorgrond en achtergrond niet enorm is, het heeft te maken met onze perceptie en is dus niet vanzelfsprekend.⁸⁵ Wat normaal tot de wereld van de natuur behoort kan plots op de voorgrond treden, zoals een bijna uitgestorven diersoort die ineens symbool staat voor een hele geschiedenis aan boskap en stroperij. Wat de ecologische crisis ons laat zien is dat voorgrond en achtergrond diep met elkaar verstrengeld zijn.⁸⁶ Niets is bij voorbaat een achtergrond, omdat alles potentieel betekenisvol is.⁸⁷ Het natuurbegrip helpt ons dus niet in deze situatie omdat het een achtergrond veronderstelt die op de een of andere manier vaststaat ten opzichte van ons.⁸⁸

Bruno Latour

In de vorige sectie zagen we dat de natuur, volgens Latour, de uitkomst is van een distributie. Bepaalde elementen krijgen de rol van natuur toebedeeld en worden klaargezet als object voor een waarnemend subject. De entiteiten die onder het natuurbegrip vallen, worden zo weergegeven als overzichtelijk en op afstand. Ze worden beschouwd als de achtergrond voor een menselijk tafereel.⁸⁹

Om dit toe te lichten kunnen we wederom een beroep doen op het perspectief van de landschapsschilder. Latour stelt dat deze vorm van schilderkunst aan de basis staat van onze alledaagse concepties van 'natuur'.⁹⁰ De innige verbintenis tussen onze opvattingen van 'natuur' en 'landschap' zien we nog steeds terug bij huidige maatschappelijke organisaties. Op de website van *Natuur en Milieu Gelderland* vallen natuur en landschap bijvoorbeeld onder hetzelfde takenpakket.⁹¹ Of neem *Geldersch Landschap en Kasteelen*. In het missie statement van deze organisatie, die zich inzet voor het behoud van Gelderse landschappen, lezen we dat ze werd opgericht "uit liefde voor natuur".⁹²

⁸⁵ Morton, *Ecology without Nature*, p.48-49.

⁸⁶ Morton, *Ecology without Nature*, p.40.

⁸⁷ Morton, *The Ecological Thought*, p.30.

⁸⁸ Morton, *The Ecological Thought*, p.117.

⁸⁹ Latour, *Facing Gaia*, p.19.

⁹⁰ Latour, *Facing Gaia*, p.19.

⁹¹ "Wat doen wij," Natuur en Milieu Gelderland, geraadpleegd op 07-08-2024, <https://www.natuurenmilieugelderland.nl/>.

⁹² "Missie," Geldersch Landschap en Kasteelen, geraadpleegd op 07-08-2024, <https://www.glk.nl/missie>.

Voor Latour is het perspectief van de landschapsschilder problematisch. Dit heeft te maken met zijn opvattingen over de werkelijkheid. Landschapsschilderingen staan daar op een bepaalde manier haaks op. Maar eerst nog even resumerend: wat houden die opvattingen van Latour ook alweer in? De wereld bestaat volgens Latour uit actoren. In de vorige sectie hebben we gezien hoe deze actoren de rol van subject en object toebedeeld kunnen krijgen door een distributeur. Een actor valt echter niet samen met zijn rol als object of subject: "We must not confuse the perceptions enacted by subjects and objects with what the world is made of."⁹³ Zoals gesteld in de inleiding zijn de verhoudingen tussen actoren inherent instabiel: ze moeten constant beprovingen ondergaan om hun identiteit te waarborgen.

Op een schilderij wordt de verhouding tussen entiteiten juist *star*: de beweging moet worden stilgezet om een landschap te laten verschijnen.⁹⁴ Het tafereel dat wordt afgebeeld als landschap lijkt daardoor overzichtelijk en op afstand. Niet in het minst omdat de verhoudingen tussen entiteiten op een schilderij eeuwig zijn. Bijvoorbeeld: de verhouding tussen een berg en een rivier is altijd hetzelfde op een schilderij. Landschapsschilderingen zien we echter vaak *wel* als een realistische weergave van de werkelijkheid. Latour vraagt ons om dit perspectief los te laten. Op deze manier negeren we namelijk de veranderingen over tijd en de constante spanningen waarin actoren met elkaar verkeren:

This may appear paradoxical, but, to gain in realism, we have to leave aside the pseudo-realism that purports to be drawing the portrait of humans parading against a background of things.⁹⁵

Het is volgens Latour belangrijk om dit onderscheid tussen voorgrond en achtergrond juist nu te bevragen. Het onderscheid is namelijk lange tijd onproblematisch geweest in het dagelijks handelen van de mens, maar door het veranderde klimaat wordt het steeds verder uitgewist.⁹⁶ De natuur, neergezet als passief en inert object, kon vroeger dienen als de neutrale achtergrond van het menselijk handelen. Wat we met klimaatverandering zien gebeuren is in zekere zin een herverdeling van de rollen. De natuur begint steeds meer de rol van actief subject aan te nemen. Ze is minder overzichtelijk, minder op afstand en steeds meer aanwezig in ons dagelijks leven. Aan de andere kant neemt de mens juist meer de rol van object aan: ze is inert en passief in haar onvermogen om iets aan de milieucrisis te doen.⁹⁷

⁹³ Latour, *Facing Gaia*, p.58.

⁹⁴ Latour, *Facing Gaia*, p.18.

⁹⁵ Latour, *Facing Gaia*, p.58.

⁹⁶ Latour, *Facing Gaia*, p.74.

⁹⁷ Latour, *Facing Gaia*, p.73-74.

De gelijkenis met Morton mag duidelijk zijn: voor zowel Latour als Morton is er geen achtergrond als zodanig. Dat we de natuur kunnen behandelen als een achtergrond die vaststaat of stabiel is ten opzichte van ons heeft te maken met een perceptie-element. Deze achtergrond is echter niet vanzelfsprekend. De mens staat niet centraal op de planeet en wij zijn niet langer de hoofdrolspelers op het toneel. De klimaatcrisis brengt dit duidelijk aan het licht, voorgrond en achtergrond raken meer en meer met elkaar verstrengeld. Voor Morton en Latour is dit een reden om af te zien van het natuurbegrip, omdat het ons niet helpt in het omgaan met deze realiteit.

2.3 De natuur is een holistisch geheel

The parts change and pass, or die, people and races and rocks and stars; none of them seems to me important in itself, but only the whole. This whole is in all its parts so beautiful, and is felt by me to be so intensely in earnest, that I am compelled to love it, and to think of it as divine.⁹⁸

Het bovenstaande citaat is van dichter Robinson Jeffers en bevat een sterke uitdrukking van het holisme: het idee dat het geheel groter en belangrijker is dan de som van zijn delen.⁹⁹ Ons gebruikelijke natuurbegrip bevat deze betekenis. We zien de natuur als een sfeer die groter is dan onszelf. We zijn slechts kleine onderdelen van een natuur die ons in alle opzichten overstijgt. Het citaat laat bovendien ook mooi zien dat deze ideeën vaak verbonden zijn met een bepaalde religieuze ondertoon, er zit een bepaalde mystieke verwondering in over de natuur als groter geheel.

Timothy Morton

In het boek *Humankind* suggereert Morton dat de religieuze ondertoon in het holisme, zoals we die aantreffen bij Robinson Jeffers, geen toeval is. Morton stelt namelijk dat het idee dat het geheel groter is dan de som der delen zijn oorsprong vindt in het monotheïsme.¹⁰⁰ In *Being Ecological* stelt Morton dat het idee van de aarde als een geheel dat ons bevat als

⁹⁸ Robinson Jeffers, *The Wild God of the World: An Anthology of Robinson Jeffers* (Redwood City CA: Stanford University Press, 2003), p.189.

⁹⁹ Het begrip 'holisme' wordt in deze scriptie gebruikt als algemene term voor ideeën die zeggen dat het geheel groter is dan de som van zijn delen en dat de delen alleen begrepen kunnen worden vanuit hun functie in het geheel.

¹⁰⁰ Timothy Morton, *Humankind: Solidarity with Nonhuman People* (New York, NY: Verso Books, 2019), p.101.

kleine fragmenten zijn oorsprong vindt in het beeld van God die alle onderdelen verbindt tot een wonderlijk geheel.¹⁰¹ Het is daarom ook geen toeval dat er organisaties zijn die zich op de grens van natuurbescherming en religie bevinden, zoals *The Church of Deep Ecology*.¹⁰² De verwondering voor de natuur en Gods creatie vallen goed samen omdat er sprake is van een gedeeld holisme: de natuur/Gods creatie is een geheel dat de som van zijn delen overstijgt.

Ook in de bredere milieubeweging is de term 'natuur' vaak een drager van holisme. Denk bijvoorbeeld aan Rachel Carson uit de inleiding. Maar ook in het werk van andere belangrijke grondleggers van de milieubeweging worden deze ideeën verondersteld. De natuur als een gemeenschap van leven, zoals we dat het meest prominent vinden in het werk van ecooloog en natuurschrijver Aldo Leopold, is precies gefundeerd op een holistische opvatting van de natuur. Het gaat bij Leopold om het welzijn van de gemeenschap als geheel. Alles staat in dienst van de integriteit, stabiliteit en de schoonheid van die gemeenschap.¹⁰³

Morton verhoudt zich kritisch tot deze vorm van *environmentalism*.¹⁰⁴ Hij wil niet denken in termen van gemeenschap maar in termen van collectiviteit. Een collectief is voor Morton niet iets groters waartoe individuen zich moeten verhouden, maar een verzameling wezens die in allerlei opzichten van elkaar afhankelijk zijn en met elkaar samenwerken en verbindingen aangaan.¹⁰⁵ Een collectief is niet holistisch omdat individuen niet gereduceerd kunnen worden tot de functie die ze vervullen in het geheel.¹⁰⁶ Bij Leopold kan dit wel, individuen worden daar gereduceerd tot de rol die ze vervullen voor het algemeen welzijn van de gemeenschap van leven.¹⁰⁷

Ook op conceptueel niveau ondergraaft Morton het holisme, dit doet hij door een eigen begrip in te brengen: "subscendentie".¹⁰⁸ Deze term wijzigt holisme op een cruciale manier, want waar holisme stelt dat het geheel groter is dan de som der delen, zegt subscendentie dat het geheel kleiner is dan de som der delen.¹⁰⁹ In *Humankind* beschrijft Morton dit principe als volgt:

¹⁰¹ Morton, *Being Ecological*, p.72.

¹⁰² "What We Believe," *The Church of Deep Ecology*, geraadpleegd op 26-06-2024, <https://thechurchofdeepecology.org/>.

¹⁰³ Aldo Leopold, *A Sand County Almanac: And sketches here and there* (New York, NY: Oxford University Press, 1989), p.211.

¹⁰⁴ Morton, *The Ecological Thought*, p.6.

¹⁰⁵ Morton, *The Ecological Thought*, p.127.

¹⁰⁶ Morton, *The Ecological Thought*, p.127.

¹⁰⁷ Leopold, *A Sand County Almanac*, p.203.

¹⁰⁸ Morton, *Humankind*, p.101.

¹⁰⁹ Morton, *Being Ecological*, p.98.

We should see things such as humankind as wholes that are less than the sum of their parts. Tim Morton is so many more things than just “human.” A street full of people is much more than just a part of a greater whole called “city.”¹¹⁰

Morton lijkt hier te zeggen dat een geheel zich slechts voedt met *delen* van zijn onderdelen. Tim Morton is onderdeel van het geheel mensheid in zoverre hij een mens is, maar niet in zoverre hij een filosoof is of een vader. Allerlei andere aspecten van het onderdeel Tim Morton kunnen dus gelijktijdig bij allerlei andere gehelen horen. In die zin is het geheel dus kleiner dan de som van zijn delen. Of neem een ander voorbeeld: een konijn is een onderdeel van een ecosysteem, maar het is ook een object voor genmanipulatie, het onderwerp van kinderverhalen of het speeltje van een roofdier. Het geheel “ecosysteem” *subscendeert* het onderdeel “konijn”. Oftewel, het geheel ecosysteem bevat het onderdeel konijn niet volledig.¹¹¹

Subscendentie benadrukt op deze manier dat onderdelen nooit te reduceren zijn tot hun functie in een enkel systeem.¹¹² Iets dat volgens Morton *wel* volgt uit het holisme: “Holism requires some kind of top-level object consisting of parts that are separate from the whole and hence replaceable: another modulation of mechanism, holist protestations notwithstanding.”¹¹³ Deze aantijging van Morton is zeker niet ongefundeerd. In het holisme van Leopold is het bijvoorbeeld prima te verantwoorden dat één soort uitsterft ten behoeve van de gemeenschap als geheel, soorten zijn dus vervangbaar zolang de gemeenschap als geheel blijft floreren. Tom Regan noemde het ecologisch holisme van Leopold daarom ooit “environmental fascism”.¹¹⁴ Morton lijkt eenzelfde probleem te hebben met de ethische en politieke implicaties van holisme:

Say the whole is the biosphere, and say the part, which we very much imagine as a component because of the holism, is a polar bear. Never mind. They will go extinct and another lifeform will simply have to evolve to take their place. This kind of thought might not be so good for ecological ethics and politics.¹¹⁵

¹¹⁰ Morton, *Humankind*, p.101-102.

¹¹¹ Morton, *Being Ecological*, p.85.

¹¹² Morton, *Humankind*, p.102.

¹¹³ Morton, *Hyperobjects*, p.43.

¹¹⁴ Tom Regan, *The Case for Animal Rights* (London: Routledge & Kegan Paul, 1983), p.262.

¹¹⁵ Morton, *Humankind*, p.105.

Subscendentie is dus een belangrijk principe voor Morton omdat het garandeert dat we andere wezens niet gaan zien als mechanische, vervangbare componenten van een geheel. Het is dan ook te begrijpen waarom Morton vindt dat het natuurbegrip op de schop moet, aangezien dit begrip vaak een holistische invulling krijgt.

Bruno Latour

In *Het parlement van de dingen* waarschuwt Latour voor “de gebruikelijke draai naar het holisme”¹¹⁶ wanneer we spreken over de verbondenheid van alle entiteiten op aarde. Hij stelt dat vele ecologische geschriften ons sterk in de verleiding brengen om deze verbondenheid op te vatten als één geheel.¹¹⁷ Bijvoorbeeld de IUCN (*International Union for Conservation of Nature*) schrijft in een artikel op hun website dat we de natuur moeten zien als een “single interconnected organism”, waarin elk wezen zijn eigen rol in het geheel vervult.¹¹⁸ Een natuurbegrip dat zijn oorsprong vindt in het werk van Alexander von Humboldt en tegenwoordig nog steeds doorklinkt in de stroming van de *deep ecology*. Deze stroming in de milieufilosofie stelt dat de natuur in de eerste plaats moet worden gezien als één geheel, waarin delen niet onafhankelijk bestaan maar altijd begrepen moeten worden vanuit het geheel.¹¹⁹

In zijn articulatie van het Gaia concept verzet Latour zich expliciet tegen dergelijke weergaves van de natuur. Het concept Gaia werd in eerste instantie geformuleerd door James Lovelock, in deze sectie gaan we echter in op de articulatie van Gaia volgens Latour. Het dilemma dat Lovelock bezighield is volgens Latour als volgt:

[H]ow to obtain effects of *connection* among agencies without relying on an untenable conception of *the whole*. He [Lovelock] sensed that extending the metaphor of organism to the Earth was senseless, and that micro-organisms were nevertheless indeed *conspiring* by sustaining the long-term existence of this critical zone within which all living entities are combined.¹²⁰

¹¹⁶ Bruno Latour, *Het parlement van de dingen: Over Gaia en de representatie van niet-mensen* (Amsterdam: Boom, 2020), p.116.

¹¹⁷ Latour, *Het parlement van de dingen*, p.116.

¹¹⁸ “In the spirit of nature, everything is connected,” *International Union for Conservation of Nature*, gepubliceerd op 25-01-2018, <https://www.iucn.org/news/europe/201801/spirit-nature-everything-connected>.

¹¹⁹ John Benson, *Environmental Ethics: An introduction with readings* (New York, NY: Routledge, 2000), p.265.

¹²⁰ Latour, *Facing Gaia*, p.97.

Latour spreekt over een “kritieke zone”, een dunne laag waarin het leven de aardse atmosfeer en geologie radicaal heeft veranderd.¹²¹ Kritieke zones zijn netwerken waarin levende en niet-levende wezens verbindingen met elkaar aangaan, ze vormen kwetsbare ketens van wederzijdse afhankelijkheid.¹²² Dit is hoe we Gaia in positieve zin zouden moeten begrijpen volgens Latour. Ze is geen ‘*single interconnected organism*’ waarin alles zijn eigen rol heeft, waarin er een bepaalde hiërarchie bestaat.¹²³ We maken een fout volgens Latour wanneer we Gaia begrijpen als een geheel dat niet beïnvloed kan worden door haar delen. *Waarom* is deze interpretatie van Gaia verkeerd?

Wat Lovelock zag, volgens Latour, is dat elk organisme zijn omgeving aanpast naargelang zijn eigen behoeften. Kunstmatigheid is niet een bijzonder attribuut van de mens, maar een algemene eigenschap van al het leven.¹²⁴ Dit inzicht leidt tot een lastige vraag: op welk punt gaan de acties van een organisme over in het milieu waaraan het zich aanpast?¹²⁵ Dit kunnen we niet met zekerheid zeggen. We kunnen daarom ook niet de “fitness” berekenen van een bepaald organisme, want dat veronderstelt een vaststaand milieu.¹²⁶ In *Het parlement van de dingen* stelt Latour dat als volgt: “het ‘buiten’ van elke gegeven entiteit [...] bestaat uit krachten, acties, entiteiten en stoffen die *door* de grenzen heen stromen van de actor die je als uitgangspunt gekozen hebt”¹²⁷. Dit betekent dat er geen vaste context is waarbinnen organismen zich ontwikkelen.¹²⁸ Bijvoorbeeld de kenmerkende zuurstofrijke atmosfeer van onze planeet is een gevolg van het ontstaan van micro-organismen die zonlicht, kooldioxide en water omzetten in zuurstof.¹²⁹ Oftewel, een zuurstofrijke atmosfeer is geen vaststaand component van het milieu maar bestaat als gevolg van een gebeurtenis die tot op de dag van vandaag voortduurt door de vermenigvuldiging van organismen.¹³⁰

De kern van het Gaia concept is dus dat organismen niet in een geheel zitten waar ze zelf geen invloed op hebben.¹³¹ Er is geen geheel werkzaam dat alle onderdelen van Gaia als het ware aanstuurt, dan voeg je een samenhang toe die Gaia niet heeft: “It is because there is no engineer at work, no divine clockmaker, that a holistic conception of Gaia cannot be sustained.”¹³² In tegenstelling tot de stellingname van *deep ecology*, dat de onderdelen altijd begrepen moeten worden vanuit het geheel, zegt Latour dat Gaia als het

¹²¹ Bruno Latour, *Down to Earth: Politics in the New Climate Regime* (Cambridge: Polity Press, 2018), p.123.

¹²² Kleinherenbrink, *De constructie van de wereld*, p.203.

¹²³ Latour, *Facing Gaia*, p.106.

¹²⁴ Latour, *Facing Gaia*, p.98-99.

¹²⁵ Latour, *Facing Gaia*, p.100.

¹²⁶ Latour, *Het parlement van de dingen*, p.115.

¹²⁷ Latour, *Het parlement van de dingen*, p.115.

¹²⁸ Latour, *Facing Gaia*, p.106.

¹²⁹ Kleinherenbrink, *De constructie van de wereld*, p.202.

¹³⁰ Latour, *Facing Gaia*, p.105.

¹³¹ Latour, *Parlement van de dingen*, p.115.

¹³² Latour, *Facing Gaia*, p.96.

ware van onderop begrepen moet worden, zonder haar aan te zien voor een reeds gecomponeerd geheel.¹³³ Gaia valt niet als een afgerond, samenhangend geheel te verbeelden. Ze is daarom ook niet van buiten af te beheersen, Gaia “cannot be subjected to any sort of *re-engineering*”.¹³⁴

Gaia bestaat uit actoren die onderling verbindingen aangaan en zo als het ware van onderop iets als de aarde weten te produceren.¹³⁵ Dit is iets heel anders dan het beeld van Gaia als regelaar van de aarde of van het holistische geheel van *deep ecology*. In feite zetten deze beelden de wereld op zijn kop: in plaats van activiteit te zoeken in de concrete actoren die de werkelijkheid constitueren, wordt al het handelingsvermogen overgeheveld naar een geheel dat wordt *toegevoegd* aan de concrete entiteiten.¹³⁶

Het mag duidelijk zijn dat Latour een holistische interpretatie van Gaia sterk afwijst. Het is in dat opzicht opmerkelijk om te lezen wat Morton in *The Ecological Thought* te zeggen heeft over Gaia. In dit werk stelt Morton dat als we ecologisch willen denken, we af moeten zien van dit begrip: “Gaia is out. “Harmony” is out”.¹³⁷ Morton lijkt Gaia hier op een holistische manier te begrijpen (hij verbindt de term later in dit boek ook met *deep ecology*).¹³⁸ Deze interpretatie van Morton strookt niet met de manier waarop Latour het concept Gaia articuleert. Zoals we hebben gezien is Gaia niet holistisch. Bovendien veronderstelt Gaia geen harmonische staat waar de mens naar terug zou kunnen keren.¹³⁹ De ontwikkeling van de aarde is een contingente reeks van onvoorziene gebeurtenissen. Het zoeken naar de plek van de mens in de natuur is een zinloze bezigheid voor Latour.¹⁴⁰

Concluderend kunnen we in ieder geval stellen dat Morton en Latour het erover eens zijn dat het holisme in het gebruikelijke natuurbegrip problematisch is. De reden dat Morton het concept Gaia afwijst lijkt te komen omdat hij dit begrip holistisch interpreteert. Latour laat juist zien dat we Gaia niet holistisch moeten begrijpen. Hierdoor is er uiteindelijk ook niet echt sprake van een inhoudelijke tegenstelling tussen Morton en Latour op dit punt.

2.4 De natuur is een cyclisch geheel

‘De natuur is in de war!’ De afgelopen 15 jaar hoor je deze uitspraak vaak in het nieuws voorbijkomen. Kijk maar eens naar de volgende artikelkoppen: “Natuur helemaal in de war”

¹³³ Latour, *Facing Gaia*, p.86-87.

¹³⁴ Latour, *Facing Gaia*, p.97.

¹³⁵ Latour, *Facing Gaia*, p.87.

¹³⁶ Latour, *Het parlement van de dingen*, p.117-119.

¹³⁷ Morton, *The Ecological Thought*, p.35.

¹³⁸ Morton, *The Ecological Thought*, p.128.

¹³⁹ Latour, *Facing Gaia*, p.107.

¹⁴⁰ Latour, *Facing Gaia*, p.107.

(29 april 2009)¹⁴¹, “De natuur is helemaal in de war door het warme weer (27 december 2015)¹⁴²,” “Spectaculair vroege’ bloei schopt hele natuur in de war” (31 januari 2018)¹⁴³, “Natuur weer in de war” (29 december 2023)¹⁴⁴. Warme wintermaanden schoppen de natuur ‘in de war’, bijvoorbeeld omdat dieren dan eerder ontwaken uit hun winterslaap. Denk aan de grote paddentrek die elke lente plaatsvindt in ons land, door warme wintermaanden beginnen padden een stuk vroeger aan hun tocht.¹⁴⁵ Wat is de onderliggende overtuiging in dit verhaal? De natuur heeft een voorspelbaar cyclisch verloop, wanneer ze zich hier niet aan houdt is ze blijkbaar ‘in de war’.

Timothy Morton

Morton zou zeggen dat het idee dat de natuur ‘in de war’ kan zijn voortkomt uit een diepgewortelde voorstelling van hoe de natuur werkt. Deze voorstelling houdt verband met het belang dat de landbouw heeft gespeeld in de opkomst van menselijke samenlevingen:

Nature is best imagined as feudal societies imagined it, a pleasingly harmonious periodic cycling embodied in the cycle of the seasons, enabling regular anxiety-free prediction of the future.¹⁴⁶

De nieuwsberichten over een verwarde natuur laten zien dat onze gevormde beelden van het voorspelbare, cyclische verloop van de seizoenen steeds minder beantwoorden aan de realiteit. Seizoenen, in tijden van klimaatverandering, zijn daarom wellicht beter voor te stellen als het soort entiteit dat Morton een *hyperobject* noemt. In zijn essay “Hyperobjects and the End of Common Sense” definieert Morton het hyperobject als volgt: “Hyperobjects stretch our ideas of time and space, since they far outlast most human time scales, or they’re massively distributed in terrestrial space and so are unavailable to immediate experience.”¹⁴⁷

¹⁴¹ “Natuur helemaal in de war,” BNNVARA, gepubliceerd op 29-04-2009, <https://www.bnnvara.nl/vroegevogels/artikelen/natuur-helemaal-in-de-war>.

¹⁴² “De natuur is helemaal in de war door het warme weer,” HLN, gepubliceerd op 27-12-2015, <https://www.hln.be/weernieuws/de-natuur-is-helemaal-in-de-war-door-het-warme-weer~ac0463e5/>.

¹⁴³ “Spectaculair vroege’ bloei schopt hele natuur in de war,” AD, gepubliceerd op 31-01-2018, <https://www.ad.nl/binnenland/spectaculair-vroege-bloei-schopt-hele-natuur-in-de-war~aaeb99d7/>.

¹⁴⁴ “Natuur weer in de war: ‘Indrukwekkend én gevaarlijk,’” KNVVN, gepubliceerd op 29-12-2023, <https://www.knvv.nl/natuur-weer-in-de-war-indrukwekkend-en-gevaarlijk/>.

¹⁴⁵ “Onze natuur is in de war,” Horta, geraadpleegd op 09-08-2024, <https://horta.org/b/Onze-natuur-is-in-de-war>.

¹⁴⁶ Timothy Morton, *Dark Ecology: For a Logic of Future Coexistence* (New York, NY: Columbia University Press, 2016).

¹⁴⁷ Timothy Morton, “Hyperobjects and the End of Common Sense,” *The Contemporary Condition*, (2010): paginering ontbreekt, <https://contemporarycondition.blogspot.com/2010/03/hyperobjects-and-end-of-common-sense.html>.

Een hyperobject is tevens subscendent: het is een geheel dat kleiner is dan de som van zijn delen, in de zin dat het zijn delen niet volledig omvat. Morton stelt daarom ook dat een hyperobject overrompeld kan worden door zijn delen: “they can be overwhelmed by their very components”¹⁴⁸. En is dit niet precies wat er gebeurt wanneer de natuur in de war wordt geschopt door een warme wintermaand? Seizoenen zijn ontologisch klein, ze vormen geen cyclisch geheel maar kunnen eenvoudig overrompeld worden door een extreem warme februarimaand. Klimaatverandering maakt het extreem lastig om vast te houden aan een opvatting van de natuur als een geheel aan betrouwbare cycli: “Climate change represents the possibility that the cycles and repetitions we come to depend on for our sense of stability and place in the world may be the harbingers of cataclysmic change.”¹⁴⁹

Een kenmerk van hyperobjecten is dat ze stroperig (viscositeit) zijn. Morton legt uit dat hyperobjecten ‘blijven kleven’ aan degenen die betrokken zijn met dit object, dat we er geen afstand meer van kunnen bewaren.¹⁵⁰ Hij bedoelt hiermee dat er geen metapositie is van waaruit we dit object neutraal kunnen bekijken: “we are glued to our phenomenological situation”¹⁵¹. Als we dit kenmerk toepassen op de seizoenen als hyperobject dan krijgen we een heel ander beeld, dat veel beter beantwoordt aan de huidige situatie. Zoals gezegd gooit klimaatverandering ons gebruikelijke beeld van betrouwbare cyclische seizoenen overhoop. Een tamelijk abstracte entiteit als ‘de eeuwige cycli van de natuur’ maakt plaats voor iets veel intenser: een warme zomermaand die zich niet laat voorspellen op basis van eerdere seizoenen, een paddentrek die veel te vroeg begint. Allemaal zaken die direct in onze sociale en existentiële ruimte binnendringen, waar we geen afstand van kunnen bewaren, iets wat overduidelijk wel kan bij de betrouwbare, reguliere cycli van de natuur.¹⁵² Het concept van het hyperobject helpt ons te begrijpen waarom we seizoenen tegenwoordig zo anders ervaren, en waarom de natuur in de war lijkt. Waar seizoenen vroeger rustig konden verlopen op de achtergrond, als eeuwige cycli, dringen ze zich nu direct aan ons op in de ervaring. We zitten er middenin: “caught in the sticky goo of viscosity”¹⁵³.

Bruno Latour

Latour heeft niet zozeer een probleem met het idee dat de planeet uit cycli bestaat. De discrepantie tussen de opvattingen van Latour en de gebruikelijke weergaves van de natuur ligt in de manier waarop we die cycli moeten begrijpen. In onze gebruikelijke manier van

¹⁴⁸ Morton, *Humankind*, p.106.

¹⁴⁹ Morton, “Hyperobjects and the End of Common Sense,” paginering ontbreekt.

¹⁵⁰ Morton, *Hyperobjects*, p.27.

¹⁵¹ Morton, *Hyperobjects*, p.36.

¹⁵² Morton, *Hyperobjects*, p.27.

¹⁵³ Morton, *Hyperobjects*, p.36.

spreken over de natuur hebben we het vaak over ‘eeuwige’ ritmes en cycli in de natuur of een zekere betrouwbaarheid in het cyclisch verloop van natuurlijke processen. Neem bijvoorbeeld de manier waarop Gary Ferguson over de natuur schrijft in zijn populaire boek *De acht grote lessen van de natuur*: “Waar we ook kijken, overal vinden we in de natuur harmonie, balans en ritme terug”¹⁵⁴. Volgens Ferguson worden de relaties in de natuur gekenmerkt door een “nooit aflatende betrouwbaarheid”.¹⁵⁵

Latour stelt dat we de planetaire cycli op een andere manier dienen te begrijpen. Variaties in bijvoorbeeld de stikstofcyclus, door menselijke activiteit, laten inderdaad de enorme verwevenheid zien van de mens met de planetaire cycli.¹⁵⁶ Maar dit is voor Latour geen bevestiging van de betrouwbaarheid van natuurlijke cycli, het laat daarentegen het contingente karakter zien van de langzame cycli die de planeet omspannen.¹⁵⁷ Deze cycli zijn aan verandering onderhevig, en zijn allerminst ‘eeuwig’.

In essentie komt het hier wederom neer op de afwijzing van een holistische interpretatie van Gaia. De planeet bestaat niet uit grotere cycli waar individuele levensvormen geen invloed op zouden hebben.¹⁵⁸ Cycli worden mede geproduceerd door levensvormen, ze zijn primair het gevolg van lokale organisatie. We kunnen ze daarom ook niet integreren in een geheel:

In all of the discussions about Gaia that either reject or embrace it too quickly, it has always been implied that Gaia has a wholeness and an integrity that it does not in fact possess. While those could have been adjectives applied to nature, they don't work for Gaia.¹⁵⁹

We zouden kunnen stellen dat mensen als Ferguson tot het kamp behoren die Gaia te snel omarmen, die te snel een holisme lezen in de cycli van de planeet. Deze cycli worden dan vaak voorzien van romantische voorstellingen. Zo zouden we in harmonie moeten komen met de natuurlijke ritmes en cycli. Het *Harmony with Nature* programma van de VN bepleit iets dergelijks. Het doet dit onder andere door een beroep te doen op de opvattingen van de relatie tussen mens en natuur in de overgeleverde spirituele tradities van oude beschavingen (zoals Taoïsme en de oud-Egyptische godsdienst). Deze stromingen

¹⁵⁴ Ferguson, *De acht grote lessen van de natuur*, p.165.

¹⁵⁵ Ferguson, *De acht grote lessen van de natuur*, p.80.

¹⁵⁶ Latour, *Facing Gaia*, p.115.

¹⁵⁷ Latour, *Facing Gaia*, p.116.

¹⁵⁸ Bruno Latour & Timothy Lenton, “Extending the Domain of Freedom, or Why Gaia Is So Hard to Understand,” *Critical Inquiry* 157 (2018): p.1-21, <http://www.bruno-latour.fr/node/757.html>, p.12.

¹⁵⁹ Latour & Lenton, “Extending the Domain of Freedom, or Why Gaia Is So Hard to Understand,” p.11-12.

herbergen diepe spirituele wijsheden die ons vertellen dat we in harmonie zouden moeten leven met de natuurlijke cycli.¹⁶⁰

Het punt is hier niet dat we geen inspiratie kunnen putten uit spirituele tradities die een vriendelijkere kijk op de relatie tussen mens en aarde hebben dan de Westerse traditie van exploitatie. Dergelijke romantische voorstellingen zijn voor Latour problematisch omdat ze in zekere zin vervreemdend werken. Niet in het minst omdat pre-Westerse samenlevingen helemaal niet ontegenzeggelijk een sympathieke relatie hadden met de natuur.¹⁶¹ Maar ook wat betreft het begrip van cycli dat in deze voorstellingen wordt verondersteld.

Laten we ter illustratie van dit punt nog eens kijken naar wat men hier over schrijft in het document van de VN. In dit document wordt benadrukt dat de oude Egyptenaren een vitale link zagen tussen mensen en de natuur, en de belangrijke rol die de Nijl speelde in de ontwikkeling van hun wereldbeeld. De jaarlijkse overstromingen van de rivier “provided a cyclical background to life’s rhythms”¹⁶². Latour wijst ons erop dat deze “cyclical background” geen uitdrukking is van eeuwige cycli en ritmes. Er zijn *concrete* cycli die het gevolg zijn van een historische ontwikkeling: ze ontstaan door het samenspannen van allerlei actoren. Bijvoorbeeld, er wordt gesteld dat het leven de planetaire rotscyclus heeft aangepast en zo een rol heeft gespeeld in de formatie van continenten.¹⁶³ Echter is het een misvatting om deze concrete cycli op te vatten als een vaste achtergrond waarmee we in harmonie zouden moeten komen: “There is no harmony in that contingent cascade of unforeseen events”¹⁶⁴.

¹⁶⁰ “Harmony with Nature: Report of the Secretary-General,” *United Nations General Assembly*, gepubliceerd op 19-08-2010, <https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=A%2F65%2F314&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False>, p.6.

¹⁶¹ Bruno Latour, *Politics of Nature: How to Bring the Sciences into Democracy* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2004), p.44.

¹⁶² “Harmony with Nature: Report of the Secretary-General,” *United Nations General Assembly*, p.6.

¹⁶³ Timothy Lenton, Sébastien Dutreuil & Bruno Latour, “Life on Earth is hard to spot,” *The Anthropocene Review*, 7 (2020): p.248-272,

<https://journals.sagepub.com/doi/epub/10.1177/2053019620918939>, p.259.

¹⁶⁴ Latour, *Facing Gaia*, p.107.

Hoofdstuk 3: Geo-constructivisme en het einde van de natuur

In dit hoofdstuk zal ik de kritiek van Neyrat op de anti-natuurbegrip posities van Morton en Latour systematisch uitwerken, aan de hand van de punten die we behandeld hebben in het vorige hoofdstuk. De secties van dit hoofdstuk corresponderen met de secties van hoofdstuk 2: we geven hier Neyrat's kritiek op de ideeën waarmee Latour en Morton het natuurbegrip aanvallen. Tevens introduceren we in sectie 3.1 een nieuw schema: drie aspecten die volgens Neyrat de deur openzetten voor geo-constructivisme. Deze aspecten zijn: 1) een anti-natuurbegrip positie, 2) het idee dat alles met elkaar verbonden is, en 3) het idee dat alles maakbaar is. Aan de hand van dit schema zullen we in hoofdstuk 4 evalueren in hoeverre de ideeën van Latour en Morton overeenkomen met deze drie aspecten. In dit hoofdstuk zullen we dus ook nagaan hoe de ideeën die Morton en Latour aandragen ter vervanging van het natuurbegrip zich verhouden tot de drie aspecten die volgens Neyrat leiden tot geo-constructivisme.

Allereerst is het nuttig om weer even stil te staan bij de ontologieën. Zoals gesteld in de inleiding, beargumenteert Neyrat dat we het natuurbegrip nodig hebben om weerstand te bieden tegen de politieke stroming die hij het geo-constructivisme noemt. Het is belangrijk om meteen duidelijk te maken dat Neyrat hier niet per se pleit voor een re-iteratie van het gebruikelijke natuurbegrip (de vier kernideeën van het natuurbegrip die we hebben onderzocht in het vorige hoofdstuk). Zoals we zullen zien in dit hoofdstuk is Neyrat zelfs kritisch op bepaalde ideeën die worden verondersteld in onze gebruikelijke notie van de natuur (met name holisme). Wat Neyrat wel doet is het ontwikkelen van een *ontologisch* natuurbegrip.

De inzet van deze scriptie is niet het evalueren van dit natuurbegrip maar van de kritiek van Neyrat op de posities van Morton en Latour, echter is dit natuurbegrip wel van belang om die kritiek goed te begrijpen. Daarom is het nodig een beknopt overzicht te geven van de belangrijkste aspecten van Neyrat's natuurbegrip voor deze scriptie. Deze aspecten staan in meer detail in de teksten waar naar verwezen wordt (het boek *The Unconstructable Earth* en het artikel "Eccentric Earth").

Neyrat noemt zijn natuurbegrip ook wel *denatura naturans*. Dit is een interpretatie van het filosofische onderscheid tussen *natura naturans* en *natura naturata*. De *natura naturans* verwijst naar het actief scheppende deel van de natuur, zoals een God. De *natura naturata* verwijst naar het product van deze schepping. Neyrat beargumenteert dat er een derde onderscheid moet worden gemaakt, de *denatura naturans*. Dit begrip verwijst niet

naar de scheppende natuur, noch naar de geschapen natuur, maar verwijst naar het deel van de natuur dat altijd in wording is. Het is het deel van de natuur dat volgens Neyrat altijd verborgen blijft.¹⁶⁵ Ik hoop in het vervolg duidelijk te maken wat Neyrat hiermee bedoelt.

Het lijkt erop dat Neyrat de *natura naturata*, *natura naturans* en *denatura naturans* begrijpt als drie verschillende zienswijzen op dezelfde entiteit. Hij geeft zelf niet echt voorbeelden van het onderscheid tussen de drie zienswijzen, hieronder volgt daarom telkens een zelf bedacht voorbeeld, afgeleid uit het zeer technische essay “Eccentric Earth”.

Aan de ene kant, kunnen we de aarde beschouwen als een object, overeenkomstig de natuur als product, de *natura naturata*. Laten we ter illustratie een bos als voorbeeld nemen. Als we het bos beschouwen als een product van de natuur dan zien we een verzameling bomen die we kunnen classificeren of fysiologisch en chemisch volledig kunnen doorgronden en die we vervolgens ook kunnen manipuleren. Aan de andere kant, kunnen we de aarde beschouwen als een scheppend wezen (dit zou de aarde als zelf-regulerend organisme zijn), overeenkomstig de producerende natuur, de *natura naturans*. Dit is het bos voor zover het zijn eigen creatieve kracht kent en zijn eigen wetten die niet per se samenvallen met de menselijke wetten. Het bos transformeert en reproduceert zichzelf onafhankelijk van wat wij daar al dan niet van denken te weten.¹⁶⁶

Neyrat voegt daar met zijn ontologisch natuurbegrip dus een derde zienswijze aan toe: *denatura naturans*. We hebben al besproken dat Neyrat met dit begrip een teruggetrokken aspect van de aarde aanduidt dat altijd in wording is. De cruciale vraag is: hoe moeten we deze derde zienswijze precies begrijpen? Neyrat stelt dat de *denatura naturans* gaat over de *voorwaarden* van elke creatie. Het cruciale verschil met de *natura naturata* en *natura naturans* is dus dat de *denatura naturans* niet iets zegt over de materiële verschijning van de natuur als zodanig maar over de voorwaarden daarvan.¹⁶⁷ Neyrat noemt deze derde zienswijze daarom ook wel een “transcendental dark side.”¹⁶⁸ Waarin we het begrip ‘transcendentiaal’ moeten opvatten als voorafgaand, als een ontologisch a priori.¹⁶⁹

Het lijkt erop dat Neyrat beweert dat bijvoorbeeld een bos, voordat het aan ons kan verschijnen als uitdrukking van een producerende natuur of als product van de natuur, bestaat uit een teruggetrokken ontwikkeling die niet direct aanwezig is in de materiële verschijning van het bos. Bijvoorbeeld het gegeven dat een bos alleen maar heeft kunnen ontstaan omdat er ooit eencellig leven is ontstaan op de planeet. Het bos en wij als mensheid zijn opgezaald met een geschiedenis die we niet meer kunnen beïnvloeden en

¹⁶⁵ Frédéric Neyrat & Drew S. Burk, “Eccentric Earth,” *Diatrics*, 45 (2017): p.4-21, <https://muse.jhu.edu/article/699416>, p.9.

¹⁶⁶ Neyrat & Burk, “Eccentric Earth,” p.8.

¹⁶⁷ Neyrat & Burk, “Eccentric Earth,” p.5.

¹⁶⁸ Neyrat & Burk, “Eccentric Earth,” p.5.

¹⁶⁹ Neyrat & Burk, “Eccentric Earth,” p.5

die, als aarde, de mogelijksvoorwaarde is voor ons bestaan.¹⁷⁰ *Denatura naturans* geeft daarmee aan dat de aarde niet slechts een zelf-regulerend wezen is noch een object dat we naar gelieven kunnen manipuleren, maar ook een traject dat zich terugtrekt in een diep verleden en uitstrekt tot in een verre toekomst:

The earth is not merely a “ground” upon which we stand, not merely a planet encircled by a moon and artificial satellites, it’s also a long-term event that began 4.54 billion years ago, the historical trajectory of an entity that will disappear in several billion years.¹⁷¹

Zoals we hebben gezien in de vorige sectie, verhouden Morton en Latour zich tot het natuurbegrip vanuit hun ontologische positie. De ontologieën van Morton en Latour werken dan ook expliciet zonder een natuurbegrip. De ontwikkeling van een ontologisch natuurbegrip door Neyrat is daarom ook een kritisch wapen tegen de posities van Morton en Latour, en het positieve fundament voor de manier waarop hij zijn kritiek op deze denkers vormgeeft. Dit punt is belangrijk om in het achterhoofd te houden tijdens het lezen van dit hoofdstuk.

3.1 De these van Neyrat

[T]he absence of nature legitimizes the fantastic possibility of remaking the world in order to steer it, to be its pilot, to manage it.¹⁷²

Het bovenstaande citaat komt uit *The Unconstructable Earth: An Ecology of Separation*. In dit boek geeft Frédéric Neyrat kritiek op het geo-constructivisme en beargumenteert hij dat we het natuurbegrip nodig hebben. Onder de term ‘geo-constructivisme’ vangt Neyrat een groep denkers die het einde van de natuur zien als een mogelijkheid voor de mens om haar omgeving volledig te beheersen middels de technologie.¹⁷³ Het einde van de natuur betekent voor de geo-constructivisten het einde van een domein dat ook maar iets van weerstand biedt aan menselijke ingrepen: “nature is posited as a “non-being” and incapable of disturbing the anthropogenic modification of environments in any way whatsoever”¹⁷⁴. Neyrat noemt het geo-constructivisme daarom “anaturalistisch”. Het veronderstelt geen dualisme

¹⁷⁰ Neyrat & Burk, “Eccentric Earth,” p.9-10.

¹⁷¹ Neyrat & Burk, “Eccentric Earth,” p.11.

¹⁷² Neyrat, *The Unconstructable Earth*, p.133.

¹⁷³ Neyrat, *The Unconstructable Earth*, p.4.

¹⁷⁴ Neyrat, *The Unconstructable Earth*, p.4.

van natuur en mens maar het wist een van deze termen, de natuur, compleet uit.¹⁷⁵ Geo-constructivisten hebben niet slechts als doel om de natuur de baas te zijn, maar ze zijn er ook op uit om de natuur anders vorm te geven.¹⁷⁶ Bijvoorbeeld door het inzetten van geo-technieken om de atmosfeer aan te passen, of het gebruik van GGO's om de productiviteit van gewassen op te schalen. Het idee dat de mens de planeet als geheel kan hervormen en beheeren is het summum van dit gedachtegoed.¹⁷⁷

Casus: The Metals Company

Een concreet voorbeeld van geo-constructivisme is de manier waarop het bedrijf The Metals Company het klimaatprobleem zegt te kunnen oplossen. The Metals Company is een bedrijf dat zich bezighoudt met het verkennen van diepzeemijnbouw. De missie van het bedrijf, zo stellen ze op hun website, is het realiseren van een "metaal meent".¹⁷⁸ Door metaalatomen te recyclen, zouden we een duurzame toekomst kunnen realiseren (waarin we niet meer afhankelijk zijn van natuurlijke hulpbronnen): "No more metals lost to landfills. No more damage to the planet and the people on it."¹⁷⁹ Hierin lees ik het principe van "decoupling", zoals dat beschreven staat in het ecomodernistisch manifest. De term staat voor het ontkoppelen van natuurlijke processen en menselijke vooruitgang of ontwikkeling.¹⁸⁰ En hoe we daar komen? Volgens Barron en zijn bedrijf door het winnen van metalen in de diepe zee. Op de bodem van de Stille Oceaan liggen namelijk metaalknollen (polymetallic nodules). Zo'n knol bevat de belangrijkste metalen voor de batterijen die we bijvoorbeeld in onze elektrische auto's stoppen. Gerard Barron, de CEO van het bedrijf, beschrijft de metaalknollen als een godsgeschenk van Moeder Natuur. In een interview voor het programma 60 minutes, zegt hij het volgende over de metaalknollen: "I love the fact that in these are all the metals we need to go and built those batteries...mother nature made these nodules...it's like "okay, you guys, you've messed up planet earth: come and get me".¹⁸¹ Dit is een heel goed voorbeeld van wat Neyrat bedoelt met geo-constructivisme: onder de noemer van 'duurzame ontwikkeling' gaat dezelfde extractieve logica schuil die de klimaatcrisis heeft veroorzaakt. Barron houdt ons voor dat we kunnen blijven groeien (op een groene manier), zonder ooit stil te staan bij de vraag of zoiets wel mogelijk of wenselijk is. Vanuit de maritieme wetenschap is er veel kritiek op het project van Barron: meer dan 800 wetenschappers ondertekenden een statement waarin gesteld wordt dat

¹⁷⁵ Neyrat, *The Unconstructable Earth*, p.4.

¹⁷⁶ Neyrat, *The Unconstructable Earth*, p.5.

¹⁷⁷ Neyrat, *The Unconstructable Earth*, p.5.

¹⁷⁸ "Mission," *The Metals Company*, geraadpleegd op 30-06-2024, <https://metals.co/mission/>.

¹⁷⁹ "Mission," *The Metals Company*, geraadpleegd op 30-06-2024, <https://metals.co/mission/>.

¹⁸⁰ "An Ecomodernist Manifesto," *Ecomodernism* (2015), <https://www.ecomodernism.org/>, p.20.

¹⁸¹ "Deep sea mining: Into the deep," *60 minutes*, gepubliceerd op 22-03-2024, <https://www.youtube.com/watch?v=vFaWgAXax1Q&t=345s>, 5:28-5:46.

diepzeemijnbouw kan resulteren in “the loss of biodiversity and ecosystem functioning that would be irreversible on multi-generational timescales.”¹⁸² We weten dus helemaal niet zeker wat er zal gebeuren met het zeeleven wanneer deze winning wordt uitgevoerd. Kritiek op geo-constructivisme is dan ook nodig volgens Neyrat omdat de technologische fixatie hen blind maakt voor de potentieel catastrofale en onomkeerbare gevolgen van de toepassing van bepaalde (geo)technieken.¹⁸³

Neyrat richt zijn kritiek niet alleen op de geo-constructivisten. Hij stelt dat een dominante stroming in de ecofilosofie, de stroming die zich tegen het natuurbegrip keert, impliciet de dadendrang van de geo-constructivisten rechtvaardigt.¹⁸⁴ Het idee dat ‘de natuur’ niet bestaat valt namelijk zeer goed samen met het programma van de geo-constructivisten. Ik wil hier drie elementen onderscheiden in de these van Neyrat die nauw met elkaar verbonden zijn en die samen, volgens hem, het herinrichten van de planeet goedpraten. Dit zijn: (1) de deconstructie van het natuurbegrip, (2) het idee dat alles met elkaar verbonden is, en (3) het idee dat alles maakbaar is. Door deze elementen op te nemen in de ecofilosofie wordt het volgens Neyrat steeds lastiger om kritiek te geven op het programma van de geo-constructivisten.¹⁸⁵

Een belangrijk bouwstuk om tot onze eigen conclusie te komen is de vraag of Neyrat gelijk heeft op dit punt: kunnen Morton en Latour, als vertegenwoordigers van de anti-natuurbegrip positie, inderdaad onvoldoende kritiek formuleren tegen het beheerproject van de geo-constructivisten? Voor we deze vraag kunnen beantwoorden is het nodig om de these van Neyrat uit te werken en zijn kritiek op de argumenten tegen het natuurbegrip, zoals we deze in het vorige hoofdstuk in vier punten uiteengezet hebben, per punt na te lopen.

Laten we eerst nader onderzoeken hoe de anti-natuurbegrip positie, het idee dat alles met elkaar verbonden is en het idee dat alles maakbaar is volgens Neyrat met elkaar samenhangen. Het eerste element betreft de constatering dat in het leeuwendeel van de dominante stromingen die zich bezighouden met ecologie en milieu één en dezelfde affirmatie geldt: “de natuur is dood”.¹⁸⁶ Zo is er bijvoorbeeld een prominente groep die zichzelf de Ecomodernisten noemt. Zij zien de natuurlijke wereld niet langer als iets dat nog weerstand biedt aan menselijke ingrepen. De menselijke ontwikkeling kunnen we volgens hen “ontkoppelen” van natuurlijke processen door het gebruik van allerlei geo-engineering

¹⁸² “Deep-Sea Mining Science Statement,” *Seabed Mining Science Statement*, geraadpleegd op 30-06-2024, <https://seabedminingsciencesstatement.org/>.

¹⁸³ Neyrat, *The Unconstructable Earth*, p.100.

¹⁸⁴ Neyrat, *The Unconstructable Earth*, p.9-10.

¹⁸⁵ Neyrat, *The Unconstructable Earth*, p.9-10.

¹⁸⁶ Neyrat, *The Unconstructable Earth*, p.105.

technieken.¹⁸⁷ Wat dat betreft zijn Ecomodernisten een typisch voorbeeld van wat Neyrat verstaat onder geo-constructivisme.

Naast de stroming van het ecomodernisme, hebben we al gezien hoe Latour en Morton hun eigen bijdrage leveren aan het ondergraven van het natuurbegrip. Een ander voorbeeld is de “post-nature” stroming in de milieufilosofie, waarin denkers als Bill McKibben en Steven Vogel benadrukken dat we andere concepten nodig hebben om over het milieu te spreken dan het natuurbegrip.¹⁸⁸ Al deze stromingen delen de overtuiging dat het natuurbegrip achterhaald is of dat het niks zinnigs meer te zeggen heeft.

Het tweede element betreft de notie dat alles met elkaar verbonden is. Volgens Neyrat is dit hét mantra van de ecologie en de milieubeweging: het principe der principes.¹⁸⁹ Deze notie zorgt er volgens Neyrat voor dat er geen afstand meer mogelijk is in onze relatie tot de wereld waarin we leven.¹⁹⁰ Dat betekent dat alles binnen handbereik is voor de mens, alles is in principe ontvankelijk voor onze invloed.¹⁹¹ Een voorbeeld hiervan is het argument van geografen Erle Ellis en Navin Ramankutty (geo-constructivisten volgens Neyrat) dat we niet langer natuurlijke ecosystemen verstoren, maar dat we leven in menselijke systemen waarin natuurlijke systemen zijn ingebed.¹⁹² Dit is volgens Neyrat precies het soort idee dat volgt uit het gegeven dat alles met elkaar verbonden is: “Showing that everything is connected is the best way for affirming the idea that the entirety of nature has been anthropized.”¹⁹³

Bovendien, en dit is het derde element, gaat dit idee van verbondenheid vaak gepaard met een constructivistische ontologie.¹⁹⁴ Het idee is dat wanneer alles binnen handbereik is, in principe alles gemaakt, geproduceerd of gemanaged kan worden.¹⁹⁵ Er is als het ware geen laag meer waar de mens niet onder kan graven: we kunnen de atmosfeer aanpassen, onze genen veranderen. Wat ooit ‘natuurlijk’ was, kan nu worden geproduceerd door mensen.¹⁹⁶

Als we de drie elementen aan elkaar koppelen, staat niks de geo-constructivisten van deze wereld meer in de weg om de planeet als geheel te gaan beheren. Wanneer we het natuurbegrip opschorten, verliezen we volgens Neyrat een domein dat het vermogen heeft

¹⁸⁷ “An Ecomodernist Manifesto,” *Ecomodernism*, p.24-25.

¹⁸⁸ Zie Steven Vogel, *Thinking like a Mall: Environmental Philosophy after the End of Nature* (Cambridge, MA: The MIT Press, 2015).

¹⁸⁹ Neyrat, *The Unconstructable Earth*, p.12.

¹⁹⁰ Neyrat, *The Unconstructable Earth*, p.12.

¹⁹¹ Neyrat, *Atopias*, p.5.

¹⁹² Erle Ellis & Navin Ramankutty, “Putting people in the map: anthropogenic biomes of the world,” *Frontiers in Ecology and the Environment*, 6 (2008): p.439-447, <https://esajournals.onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1890/070062>, p.445.

¹⁹³ Neyrat, *The Unconstructable Earth*, p.93.

¹⁹⁴ Neyrat, *Atopias*, p.5.

¹⁹⁵ Neyrat, *The Unconstructable Earth*, p.103.

¹⁹⁶ Neyrat & Burk, “Eccentric Earth,” p.5.

om weerstand te bieden aan onze manipulatieve handelingen. Het idee dat alles met elkaar verbonden is laat bovendien zien dat er geen sfeer is waar de mens, ontologisch gezien, niet in kan doordringen. Deze elementen onderschrijven de overtuiging dat de mens het vermogen bezit om de gehele planeet opnieuw te formatteren en te reconstrueren. In andere woorden, alles is maakbaar.

In de volgende secties zullen we zien welke argumenten Neyrat gebruikt om kritiek te geven op de anti-natuurbegrip posities van Morton en Latour. Tevens zullen we kijken waar zijn eigen positie juist overlapt met die van Morton en Latour. Dit stelt ons in staat om uiteindelijk in het derde hoofdstuk een weloverwogen uitspraak te doen over de hierboven beschreven these van Neyrat. En of hij gelijk heeft wanneer hij stelt dat Morton en Latour onvoldoende weerstand kunnen bieden tegen het geo-constructivisme.

3.2 Verbindingen tussen mensen en niet-mensen

In de eerste sectie van hoofdstuk 2 hebben we gezien hoe Morton en Latour ageren tegen het idee dat de natuur een wildernis is, en de normatieve eis dat deze wildernis niet door de mens verstoord mag worden. Neyrat is kritisch op de tegenwerpingen van Morton en Latour om verschillende redenen.

Morton geeft zijn kritiek vorm door het af te zetten tegen een dominante stroming in de milieubeweging: de ecologen, milieuorganisaties en denkers die stellen dat we de natuur met rust moeten laten. Volgens Morton is dit idee een ideologisch rookgordijn dat meer zegt over de waarden van de Amerikaanse maatschappij dan over de werkelijke entiteiten die onder het natuurbegrip zouden vallen.

Neyrat beweert dat Morton hier in feite een stroman argument gebruikt. Dit is een drogreden waarbij men niet de werkelijke positie van de tegenstander weerlegt, maar een sterk verzwakte variant *of* een ronduit verkeerde variant. Neyrat beweert dat Morton gebruikmaakt van de tweede versie van het stroman argument door zijn tegenstanders woorden in de mond te leggen die ze zelf niet bezigen. Neyrat stelt namelijk dat de kritiek van Morton op de ecologie en de milieubeweging de plank mislaat omdat het ecologisch denken in deze stromingen helemaal niet gefundeerd is op het idee dat de natuur in balans is wanneer mensen haar met rust laten: “the paradigm of nature that is smooth, organized, and well balanced has been surpassed by the *thought of ecology itself*”.¹⁹⁷

Dit zien we bijvoorbeeld terug in het werk van grondleggers van de moderne ecologie. Daniel Botkin schreef in de jaren 90 het boek *Discordant Harmonies: A New Ecology for the Twenty-first Century*. Het centrale inzicht van zijn boek gaat rechtstreeks in

¹⁹⁷ Neyrat, *The Unconstructable Earth*, p.107.

tegen het idee dat de natuur in balans is wanneer ze met rust gelaten wordt door de mens, volgens Botkin is de natuur constant in verandering.¹⁹⁸ De titel van het boek, *Discordant Harmonies*, geeft mooi weer wat vervolgens de opdracht wordt: we moeten enigszins stabiele mate van verandering realiseren. Men spreekt dan over *resilience*, over de weerbaarheid van natuurlijke systemen.¹⁹⁹

Het werkelijke probleem van Morton is volgens Neyrat dat het afzien van het gebruik van het natuurbegrip (vanwege het wildernis-idee) helemaal geen originele these is.²⁰⁰ In de ecologie en de milieubeweging denkt men helemaal niet meer op dergelijke wijze over de natuur. Eigenlijk valt er op dit gebied niet veel te winnen met het afzien van het natuurbegrip, aldus Neyrat. Dit is op zich geen onomstreden punt. Zoals we hebben gezien in de inleiding zijn er nog tal van organisaties en denkers die wél geloven dat de natuur zich het best ontwikkelt wanneer ze met rust gelaten wordt.

Mijns inziens is dit nog steeds een relevante discussie, omdat er een verschil is tussen het idee dat we de natuur het best met rust kunnen laten en het idee dat de natuur *in balans* is wanneer we haar met rust laten. Dit eerste idee kan prima samengaan met *resilience*, het is het tweede idee dat wordt verworpen door de moderne ecologie. De kritiek van Morton richt zich echter ook op het eerste idee en dus staat daar wel degelijk iets op het spel. Zie alleen al de suggestie van Morton om pinguïns te voorzien van voedsel in tijden van nood (aangehaald in sectie 2.1). Dit zal voor genoeg discussie zorgen tussen vertegenwoordigers van milieubewegingen uit verschillende stromingen.

Zoals gesteld in hoofdstuk 2, vertoont de positie van Morton op dit punt grote gelijkens met de positie van Latour. Het idee dat we de natuur met rust moeten laten staat diametraal tegenover Latour's eigen ontologische opvattingen. Op het moment dat we de natuur met rust moeten laten ontkennen we de proliferatie van hybriden. Dan blijven we gevangen in het moderne denken. Dit zien we terug in Latour's "Love Your Monsters", we moeten juist leren houden van de hybriden die we voortbrengen. Latour noemt dat *attachments*. We moeten gaan inzien dat we constant verbindingen aangaan en meer vervlochten raken met datgene wat we natuur noemen en dat we daar niet los van staan.²⁰¹ Dit in tegenstelling tot het natuurdenken, waar de natuur vooral op afstand moet blijven, zoals het imperatief 'laat de natuur met rust'.

Neyrat is kritisch op de manier waarop Latour zich vanuit dit standpunt verhoudt tot het geo-constructivistische denken. Hij stelt dat Latour geen enkele kritiek levert op de

¹⁹⁸ Daniel Botkin, *Discordant Harmonies: A New Ecology for the Twenty-first Century* (New York, NY: Oxford University Press, 1990).

¹⁹⁹ Neyrat, *The Unconstructable Earth*, p.76-77.

²⁰⁰ Neyrat, *The Unconstructable Earth*, p.108.

²⁰¹ Latour, "Love Your Monsters," p.22.

technologische fixaties van de geo-constructivisten.²⁰² Bijvoorbeeld het idee dat we door middel van de technologie de menselijke ontwikkeling (lees vooruitgang) kunnen ontkoppelen (*decoupling*) van natuurlijke processen.²⁰³ Volgens Neyrat is dit terug te leiden tot Latour's eigen geloof in de reddende kracht van de technologie: "Latour firmly believes that our salvation goes by way of technological development."²⁰⁴ Zo keert Latour zich tegen het idee dat we een limiet zouden moeten stellen aan onze technologische innovaties: "the goal of political ecology must not be to stop innovating, inventing, creating and intervening".²⁰⁵

Ik wil hier echter laten zien dat Latour, ondanks het feit dat zijn voorliefde voor de technologie niet te ontkennen valt, zich niet zo makkelijk laat lenen voor de idealen van de geo-constructivisten. Met name het idee dat alles maakbaar zou zijn, het derde punt uit de these van Neyrat, is niet eenduidig af te leiden uit het gedachtegoed van Latour. Dit kunnen we illustreren door de kritiek van Latour op geo-engineering uit te lichten. Ik wil twee hoofdredenen behandelen waarom Latour kritisch is op het discours dat geo-engineering ziet als de oplossing voor het klimaatprobleem. Dat zijn: 1) dat discours doet alsof een aarde zonder conflict mogelijk is 2) dat discours doet alsof de aarde een samenhangend geheel is. Dit tweede punt parkeer ik voor nu, omdat het uitvoerig besproken zal worden in sectie 3.4.

Om dit eerste punt te begrijpen moeten we weer even een zijweg nemen langs de ontologie van Latour. Zoals eerder gesteld, vervangt Latour het denken in termen van actieve subjecten en passieve objecten met het denken in termen van actoren, die elk hun eigen activiteit kennen. Wat een actor gaat worden staat constant op het spel, door haar interactie met andere actoren. De uitkomst van deze beproevingen is nooit van tevoren vast te stellen. Gezien vanuit zijn ontologie is conflict dus primair voor Latour. Zijn definitie van het politieke is hier nauw mee verbonden. Latour volgt daarin de omstreden Duitse filosoof Carl Schmitt. Het politieke duidt een permanente dimensie van conflict of overeenstemming aan. Deze dimensie kan niet effectief worden uitgesloten volgens Latour, de mogelijkheid van conflict is constitutief voor politiek.²⁰⁶ De ecomodernisten willen deze politieke realiteit opzij schuiven met een narratief waarin de oplossing voor de klimaatcrisis simpelweg goed management is.

Ecomodernisten streven zo naar een planeet waar de mogelijkheid tot conflict niet langer bestaat. Dat ideaal is volgens Latour: "the horizon of those who hope to become the managers or the engineers or the re-engineers of the planet; of those who hope to get

²⁰² Neyrat, *The Unconstructable Earth*, p.94-95.

²⁰³ "An Ecomodernist Manifesto," *Ecomodernism*, p.20.

²⁰⁴ Neyrat, *The Unconstructable Earth*, p.94.

²⁰⁵ Latour, "Love Your Monsters," p.20.

²⁰⁶ Latour *Facing Gaia*, p.239-241.

beyond the crisis with “sustainable development,” the ideal of the ecomodernists”.²⁰⁷ Dit ideaal (een planeet zonder conflict) veronderstelt echter een neutraal, alomvattend gezichtspunt en dat is er volgens Latour niet. De ecomodernisten houden ons zo een schijnveiligheid voor, en dat is gevaarlijk.²⁰⁸

In een toespraak voor *The Breakthrough Institute*, een organisatie opgericht door Ted Nordhaus en Michael Shellenberger (twee auteurs van het ecomodernistisch manifest), spreekt Latour de ecomodernisten ook aan op een kritische toon: “*An Ecomodernist Manifesto* is written entirely as if humans were still alone on stage”²⁰⁹. Wat dat betreft ziet Latour heel goed dat de ecomodernisten veel overeenkomsten vertonen met het natuurdenken dat hij zelf bekritiseert. De ecomodernisten zien de planeet (en de natuur) nog steeds als passief object, zij willen nog steeds de mens emanciperen ten opzichte van de natuur (door haar te reconstrueren en te managen). De intellectuele relatie van Latour tot de ecomodernisten is dan ook zeker geen vriendelijke. Latour benadrukt dit in *Facing Gaia*, wanneer hij het heeft over zijn artikel voor *The Breakthrough Institute* en de verhouding van zijn denken tot dat van Nordhaus en Schellenberger:

Because I wrote a piece for the journal of this institute which has been misunderstood by people who haven't read Shelley's Frankenstein, I have been associated with their political line. However, it is fair to say of the two founders that they were open-minded enough to have me for a while as a fellow even though I disagreed with much of what they tried to do!²¹⁰

3.3 De aarde als achtergrond

In het vorige hoofdstuk (sectie 2.2) zagen we hoe Morton en Latour het verschil tussen voorgrond en achtergrond bevragen. De natuur heeft lange tijd als vaste achtergrond gediend voor ons handelen, in tijden van klimatologische en ecologische crises zien we eigenlijk dat dit niet meer stand kan houden. Morton en Latour benadrukken dat de mens verweven is met zijn omgeving. Zo stelt Morton dat we ons afval niet meer kunnen externaliseren naar de achtergrond (p.21), en laat Latour zien dat we constant verbindingen (*attachments*) aangaan met andere actoren (p.20). In deze sectie wil ik laten zien dat

²⁰⁷ Latour, *Facing Gaia*, p.240.

²⁰⁸ Latour, *Facing Gaia*, p.241.

²⁰⁹ Bruno Latour, “Fifty Shades of Green,” *Environmental Humanities*, 7 (2015): p.219-225, <http://www.bruno-latour.fr/node/701>, p.223.

²¹⁰ Latour, *Facing Gaia*, p.240.

Neyrat's ontologische natuurbegrip op gespannen voet staat met dit inzicht van Morton en Latour.

Hiervoor is het belangrijk om te begrijpen dat Neyrat in de uiteenzetting van zijn natuurbegrip een conceptueel onderscheid maakt tussen het niet-maakbare en het onmaakbare.²¹¹ We zouden kunnen stellen dat de natuur als achtergrond altijd heeft gecorrespondeerd met het niet-maakbare. We konden de natuur onder andere behandelen als een onveranderlijke achtergrond omdat ze niet-maakbaar was (bijvoorbeeld onze genen, of de atmosfeer). Wat moderne ontwikkelingen in de wetenschap echter laten zien is dat het niet-maakbare, bij wijze van spreken, morgen door de mens gemaakt kan worden (bijvoorbeeld door gen-manipulatie of geo-engineering).²¹² Dit is precies wat het einde van de natuur betekent voor iemand als Slavoj Zizek:

And today, with the latest biogenetic developments, we are entering a new phase in which it is simply nature itself which melts into the air: the main consequence of the scientific breakthroughs in biogenetics is the end of nature. Once we know the rules of its construction, natural organisms are transformed into objects amenable to manipulation.²¹³

Zizek beschrijft hier eigenlijk precies wat Neyrat zo gevaarlijk vindt aan het einde van de natuur (en een ecofilosofie zonder natuurbegrip). Alles wordt dan een object beschikbaar voor manipulatie. Niet alleen natuurlijke organismen door gen-manipulatie, zoals Zizek beschrijft, maar ook de planeet als geheel door geo-engineering.

Hoe dan ook, doordat het niet-maakbare verdwenen is kunnen we de natuur ook niet langer als achtergrond behandelen, zo stelt Zizek: "nature is no longer "natural", the reliable "dense" background of our lives"²¹⁴. Het gaat Neyrat er dan ook niet om een materiaal te vinden dat op de een of andere manier manipulatie en constructie weerstaat, zijn ontologische natuurbegrip richt de aandacht op de *voorwaarden* van elke constructie.

Neyrat spreekt daarom over het onmaakbare (vandaar de titel *The Unconstructable Earth*), wat dus niet begrepen moet worden als een materiaal (zoals het niet-maakbare). Neyrat stelt dat het onmaakbare de mogelijkheidsvoorwaarde is voor elke actie:

²¹¹ Neyrat & Burk, "Eccentric Earth," p.5.

²¹² Neyrat & Burk, "Eccentric Earth," p.5.

²¹³ Slavoj Zizek, "Unbehagen in der Natur," in *In Defense of Lost Causes* (New York, NY: Verso Books, 2008), p.435.

²¹⁴ Zizek, "Unbehagen in der Natur", p.435.

Every action — whether constructive or destructive — requires a contraction, a subtraction, an anti-production that precedes it as its dark side or counter-lining (*revers*). The unconstructable is the inaccessible transcendental of production, which I will call its transcendental dark side or counter-lining.²¹⁵

Neyrat stelt dus dat het onmaakbare (hij noemt dit ook wel *the wild*) ontologisch *a priori* is, de mogelijksvoorwaarde voor een maakproces. Maar het wijst daarbij ook naar een bepaalde onmogelijkheid. Het onmaakbare duidt iets aan waar we geen toegang tot hebben: “it gestures toward something unavailable: we cannot access the wild, nor can we grasp or reconstruct it.”²¹⁶ Het ontologische natuurbegrip van Neyrat impliceert dan ook dat niet alles binnen handbereik is. De natuur biedt weerstand tegen onze pogingen om haar na te bootsen. Dat staat haaks op de visie van de geo-constructivisten, zoals beschreven in sectie 3.1.

Neyrat’s ontologische natuurbegrip herintroduceert een soort achtergrond als zodanig, een donkere zijde die altijd ontoegankelijk blijft en zich onttrekt aan onze activiteiten. Een voorbeeld hiervan is de manier waarop Neyrat de aarde denkt: “As an irreplaceable event that cannot be replicated in a laboratory, the earth is a wild entity that, over billions of years, has dodged geo-constructivism’s absurd lassos.”²¹⁷ De aarde heeft ook zo’n donkere zijde die altijd ontoegankelijk is voor onze activiteiten en onze pogingen haar als object te willen manipuleren: “The earth is, on the dark side, unthingifiable”²¹⁸. De aarde vormt zo de mogelijksvoorwaarde voor het ontstaan van de mens, wij zijn niet op de aarde gekomen (en de aarde is dus niet als object aan ons gegeven), maar *met* de aarde.²¹⁹

Als ontologisch principe blijft het natuurbegrip van Neyrat lastig te interpreteren. Maar het doel is, denk ik, een grens te stellen aan de verwevenheid van de mens met zijn natuurlijke omgeving. Die verwevenheid benadrukken Morton en Latour juist om de mens te decentreren, om te laten zien dat de mens niet de hoofdrolspeler op het toneel is, en de afwijzing van het natuurbegrip hoort daarbij. Maar dat stelt ook de geo-constructivisten in staat om te zeggen: “nature is us”²²⁰. Ellis en Ramankutty kunnen spreken over menselijke systemen met natuurlijke systemen daarin ingebed, juist omdat de mens innig verweven is

²¹⁵ Neyrat & Burk, “Eccentric Earth,” p.5.

²¹⁶ Neyrat & Burk, “Eccentric Earth,” p.5.

²¹⁷ Neyrat & Burk, “Eccentric Earth,” p.12.

²¹⁸ Neyrat & Burk, “Eccentric Earth,” p.9-10.

²¹⁹ Neyrat & Burk, “Eccentric Earth,” p.12.

²²⁰ Crutzen & Schwägerl, “Living in the Anthropocene: Toward a New Global Ethos,” paginering ontbreekt.

met die natuurlijke systemen.²²¹ Echter, in tegenstelling tot Morton en Latour, gebruiken Ellis en Ramankutty dit inzicht om de mens op een voetstuk te plaatsen. We kunnen de interactie tussen de menselijke en natuurlijke systemen niet langer tegenhouden, en dus moeten we volgens deze auteurs vooral de vraag stellen naar hoe we deze “anthropogenic biosphere” het best kunnen managen.²²² Het ontologische natuurbegrip van Neyrat is dan juist een kritisch wapen tegen deze geo-constructivistische management-drang. Het onmaakbare deel van de natuur stelt een grens aan de maakbaarheid van de planeet en onze controle over haar ontwikkeling. Het geeft een ontologische reden waarom het ‘alles is maakbaar’ ideaal van de geo-constructivisten niet verwezenlijkt kan worden.

3.4 Gaia en het systeemdenken

In deze sectie gaan we dieper in op het concept Gaia. Neyrat wijst dit concept af. Hij richt zijn kritiek op Lovelock’s variant van het concept. Ik wil hier echter laten zien dat de aspecten van Lovelock’s Gaia die voor Neyrat problematisch zijn, niet helemaal opgaan voor Latour’s variant van het concept. In deze sectie volg ik mijn uiteenzetting van het concept volgens Latour in sectie 2.3 en 2.4.

In zijn bespreking van het concept stelt Neyrat dat de manier waarop Gaia gearticuleerd wordt door Lovelock en zijn volgelingen (Neyrat noemt hen “neo-organicists”²²³) zeer compatibel is met het geo-constructivisme. Het probleem, volgens Neyrat, is dat Gaia gedacht wordt als een zelf-regulerend systeem:

But clearly it is not enough to consider the earth as an *auto*-regulated system so as to resist the temptation of a future *hetero*-direction - that is, the temptation to replace the *auto*, the *self* of the earth, with the human - in other words to change the pilot. Such a temptation relies on the belief that a “living” system steers itself in the same way a maritime pilot steers a ship.²²⁴

Neyrat stelt dus dat wanneer we de aarde zien als een zelfregulerend systeem de stap naar het geo-constructivisme makkelijk gemaakt kan worden, de onderliggende aanname wat betreft de werking van de aarde is namelijk dezelfde: ze is een systeem dat gestuurd wordt. Dit veronderstelt dat het geheel en haar delen perfect op elkaar zijn afgestemd, dit hebben

²²¹ Ellis & Ramankutty, “Putting people in the map,” p.445.

²²² Ellis & Ramankutty, “Putting people in the map,” p.446.

²²³ Neyrat & Burk, “Eccentric Earth,” p.5-6

²²⁴ Neyrat & Burk, “Eccentric Earth,” p.7.

we in sectie 2.3 gekarakteriseerd als een holistische aanname. Een aanname die we bijvoorbeeld aantreffen in de *deep ecology*. Neyrat stelt hier dus dat een holistische interpretatie van de aarde niet krachtig genoeg is om weerstand te bieden tegen het geo-constructivisme, omdat de *mogelijkheid* tot sturing van het systeem door de mens altijd impliciet aanwezig is.²²⁵

Latour neemt deze interpretatie van Gaia echter niet over. Voor Latour is Gaia namelijk geen holistisch geheel (zoals besproken in sectie 2.3), ze vertoont geen dergelijke samenhang zodat ze als geheel bijgestuurd zou kunnen worden. Dit kunnen we nog iets scherper toelichten. Het gaat hier in wezen om de metafoor die gebruikt wordt om het concept Gaia te duiden. Latour stelt dat wanneer men delen voorstelt die een functie vervullen in een geheel, er onvermijdelijk ook een ingenieur wordt voorgesteld, iemand die aan de knoppen zit en het geheel als een geoliede machine laat werken.²²⁶ Dit is volgens Latour de definitie van een technologische handeling: “on the basis of a blueprint, you can anticipate the roles that will be played by the elements in relation to a goal.”²²⁷ Wel nu, Latour stelt dat deze metafoor op het niveau van Gaia de plank compleet mislaat. De aarde is niet gefabriceerd en heeft dus ook geen cockpit van waaruit een piloot haar zou kunnen besturen.²²⁸ Gaia kan daarom ook niet als geheel gereguleerd worden, want dat veronderstelt een onmogelijk gezichtspunt.

Dit is ook het grote verschil tussen Latour’s Gaia en de manier waarop ESS (*Earth Systems Science*) het concept interpreteert. De ESS is een meer geo-constructivistische lijn, het bestudeert het aardsysteem als geheel en deelt de aanname met Lovelock dat de aarde als systeem wordt gereguleerd.²²⁹ En het is deze aanname die Crutzen in staat stelt te pleiten voor het bijsturen van de planeet: “we should shift our mission from crusade to management, so we can steer nature’s course symbiotically instead of enslaving the formerly natural world.”²³⁰ Crutzen behoudt de technologische metafoor voor het aardsysteem en kan dus de positie van de ingenieur innemen. Latour’s Gaia valt echter niet te bekijken vanuit het gezichtspunt van de ingenieur (een allesomvattend gezichtspunt van buitenaf), en ontwijkt daarmee de bijsturing en het management van de geo-constructivisten.

Hoewel ik hier heb betoogd dat Latour het systeemdenken van Lovelock niet overneemt, en zijn variant van het Gaia concept dus niet impliceert dat we de planeet als geheel zouden kunnen managen of (bij)sturen, stipt Neyrat wel een moeilijkheid aan in het denken van Latour. Er is voor Latour namelijk geen *a priori* reden (ontologisch) waarom we

²²⁵ Neyrat, *The Unconstructable Earth*, p.20.

²²⁶ Latour, *Facing Gaia*, p.95.

²²⁷ Latour, *Facing Gaia*, p.96.

²²⁸ Latour, *Facing Gaia*, p.96.

²²⁹ Lenton, Dutreuil & Latour, “Life on Earth is hard to spot,” p.256.

²³⁰ Crutzen & Schwägerl, “Living in the Anthropocene: Toward a New Global Ethos,” paginering ontbreekt.

de aarde niet kunnen reconstrueren of managen. Er is een praktische reden, want Gaia vertoont geen dergelijke samenhang. Dit verklaart ook waarom Neyrat zo hamert op het constructivisme van Latour: op dat punt zit er inderdaad een grote gelijkheid tussen Latour en de geo-constructivisten. Ontologisch gezien is er geen onenigheid tussen de twee posities.

Neyrat's eigen ontologisch natuurbegrip moeten we dan ook vooral zien als kritisch wapen tegen deze gedeelde ontologische positie. Dat is ook de inzet van *The Unconstructable Earth*. Neyrat stelt in de inleiding van dat boek: "we seek to establish a new political ecology that is resolutely anticonstructivist"²³¹. Hoewel de kritiek van Neyrat op dit punt overtuigend is, is enige nuance wel op zijn plaats. We hebben in deze sectie (en sectie 2.3) namelijk ook gezien dat Latour zich wel degelijk kritisch verhoudt ten opzichte van het geo-constructivisme, en de mogelijkheid afwijst dat we de planeet als geheel zouden kunnen reguleren of managen door middel van geotechnieken.

3.5: Hyperobjecten en subscendentie

In deze sectie gaan we dieper in op de hyperobjecten van Timothy Morton, en hoe dit centrale aspect van zijn denken zich verhoudt tot het geo-constructivisme. Neyrat heeft zelf een heel duidelijk idee van deze verhouding. In een interview voor *Philonomist* geeft hij aan wat voor hem problematisch is aan het denken van de aarde als hyperobject:

The problem with geo-engineering is that, as its name suggests, it would like to consider the Earth (geo) as its "object". But the Earth is precisely not an object, nor even a "hyperobject" [*an entity of such considerable spatiotemporal size that it cannot be fully grasped, even by the imagination*], as proposed by the American essayist and environmental philosopher Timothy Morton. Why? Because the word "hyperobject" maintains on the one hand (*object*) that which, on the other hand, we're supposed to contest (*hyper*). But the Earth escapes any attempt at objectification.²³²

Neyrat stelt dus dat het concept van het hyperobject niet voldoende weerstand kan bieden tegen het geo-constructivisme, omdat het idee behouden blijft dat de aarde een object is (die

²³¹ Neyrat, *The Unconstructable Earth*, p.10.

²³² "Can we fix the climate?: Interview with Frédéric Neyrat," Octave Larmagnac-Matheron, *Philonomist*, gepubliceerd op 29-05-2024, <https://www.philonomist.com/en/interview/can-we-fix-climate>.

we kunnen manipuleren en bijsturen met geo-engineering). Op basis van dit citaat lijkt het alsof Neyrat niet helemaal begrijpt wat Morton bedoelt met een hyperobject, althans dat wil ik hier betogen.

Allereerst is het belangrijk om te benadrukken dat het concept van het hyperobject geenszins de alledaagse notie van object behoudt, als iets dat we volledig kunnen kennen, beheersen of manipuleren. Het staat daar juist compleet haaks op! Morton's notie van hyperobject, zoals al eerder besproken, vertrekt vanuit de object-georiënteerde ontologie (OOO). Het woord 'object' staat hier voor alle entiteiten, en een essentiële eigenschap van deze entiteiten is dat ze teruggetrokken (*withdrawn*) zijn. Wat betekent dat ze nooit helemaal toegankelijk zijn voor andere objecten. De alledaagse notie van object als iets inert, passief en statisch is hier niet van toepassing. Het teruggetrokken (*withdrawn*) aspect van objecten garandeert dat ze nooit helemaal geobjectiveerd kunnen worden, dat stelt Morton heel duidelijk: "*Object does not mean objectified. Rather it means totally incapable of objectification.*"²³³

Vergelijk bovenstaand citaat van Morton eens met wat Neyrat zegt in het eerder aangehaalde interview voor *Philonomist*: "the Earth escapes any attempt at objectification." Onder de streep zijn Morton en Neyrat het hier grotendeels met elkaar eens. Het ideaal van de geo-constructivisten, een geobjectiveerde planeet die we kunnen bijsturen en managen, is voor beide denkers een misvatting. Sterker nog, zelfs onder de onenigheid over het natuurbegrip gaat een grote overeenkomst schuil. Want Morton wil van het natuurbegrip af om precies de reden dat Neyrat het wil behouden.

Zo stelt Morton het volgende in *Hyperobjects*: "*environment, Nature - are ironically more objectified than the kinds of "objects" I am talking about in this study.*"²³⁴ Het begrip 'natuur' is voor Morton, gek genoeg, een objectivering van een hyperobject, in die zin dat het de concrete entiteiten die onder het begrip vallen weergeeft als statisch en passief, als achtergrond (zoals besproken in hoofdstuk 2).²³⁵ Voor Neyrat betekent de natuur, als *denatura naturans*, juist het deel van de wereld dat niet geobjectiveerd kan worden en daarom "geo-constructivism's absurd lassos"²³⁶ ontwijkt. Wat de posities van Morton en Neyrat met elkaar verbindt is dat ze allebei kritiek geven op het idee dat alles te objectiveren is, ze denken allebei dat een deel van de werkelijkheid zich altijd aan ons onttrekt (als *withdrawal* of *denatura naturans*). Dit zullen we in hoofdstuk 4 nog verder uitdiepen.

Laten we nog iets meer uitleg geven over de verhouding tussen het denken van Morton en de geo-constructivisten. Met name de rol van holisme in deze verhouding. Dit kunnen we toelichten aan de hand van de *Blue Marble* foto van NASA, en hoe Morton en

²³³ Morton, *Hyperobjects*, p.176.

²³⁴ Morton, *Hyperobjects*, p.99.

²³⁵ Morton, *Hyperobjects*, p.100-101.

²³⁶ Neyrat & Burk, "Eccentric Earth," p.12.

Neyrat dit moment interpreteren. Chris Malcolm schrijft in zijn artikel over het werk van Neyrat het volgende daarover:

The moment of the *Blue Marble* (NASA), according to Neyrat, more properly furnished the conditions for the whole Earth to be considered, paradoxically, as the final frontier: a total object unto itself, one that can be repaired, renovated, improved, and, ultimately, reconstructed.²³⁷

Figuur 2: De “Blue Marble” foto werd genomen in 1972 door de bemanning van de laatste Apollo missie.²³⁸

²³⁷ Chris Malcolm, “Earth on the Frontier: the Environment as Consistent Relation: A review of Frédéric Neyrat, *The Unconstructable Earth: An Ecology of Separation*,” *Postmodern Culture*, 30 (2019): paginering ontbreekt, <https://www.pomoculture.org/2021/01/06/earth-on-the-frontier-the-environment-as-consistent-relation/>.

²³⁸ “Apollo 17: Blue Marble,” NASA, gepubliceerd op 17-12-1972, <https://www.nasa.gov/image-article/apollo-17-blue-marble/>.

Morton is evenmin fan van de gevolgen die het *Blue Marble* moment heeft gehad voor het denken.²³⁹ Het is volgens hem een typisch voorbeeld van holisme: “the blue marble sorts of photos show us a world whose precious wholeness contains us like tiny fragments”²⁴⁰. Zoals we in sectie 2.3 hebben gezien is Morton uiterst kritisch op het holisme, zijn begrip van subscendentie duidt op een andere relatie tussen de delen en het geheel. Subscendentie zegt dat een deel niet gereduceerd kan worden tot zijn functie in een geheel. Een konijn is meer dan alleen een deel in een ecosysteem.

Dit is een erg belangrijk punt omdat dit ook betekent dat het planeet-beheer, zoals de geo-constructivisten dat voor zich zien, ontologisch niet mogelijk is voor Morton. Namelijk, als een deel geen mechanisch component is van een geheel, maar daar op allerlei manieren aan ontsnapt, wordt het ook onmogelijk om dat geheel bij te sturen. Het hyperobject aarde is dus heel anders dan het aardsysteem van ESS of de *anthropogenic biomes* van Ellis en Ramankutty, we kunnen het niet managen of bijsturen.²⁴¹ Onze planeet en de entiteiten die er deel van uitmaken zijn “withdrawn from total human access”²⁴².

²³⁹ Morton, *Being Ecological*, p.71.

²⁴⁰ Morton, *Being Ecological*, p.72.

²⁴¹ Morton, *Hyperobjects*, p.19.

²⁴² Morton, *Hyperobjects*, p.172.

Hoofdstuk 4: Bevindingen en conclusie

In dit laatste hoofdstuk wil ik de balans opmaken. Op dit punt hebben we alle benodigde bouwstukken om antwoord te geven op de hoofdvraag. We hebben in hoofdstuk 2 gezien wat de anti-natuurbegrip positie inhoudt (in de filosofie van Morton en Latour), en met welke begrippen het natuurbegrip vervangen zou kunnen worden. In hoofdstuk 3 hebben we laten zien wat geo-constructivisme inhoudt, en hoe dit volgens Neyrat verbonden is met de algemene positie die tegen het natuurbegrip ageert (zijn kritiek is dat deze positie het geo-constructivisme legitimeert). Vervolgens hebben we de argumenten van Neyrat tegen de begrippen van Morton en Latour opgenomen, en deze op een aantal punten weerlegd of genuanceerd. Tevens hebben we gezien hoe Morton en Latour zich, allebei op hun eigen wijze, proberen te verweren tegen het project van de geo-constructivisten. In dit hoofdstuk volgt een evaluatie van de kritiek van Neyrat: gaat deze kritiek op voor de standpunten van Morton en Latour? Tevens zullen we nieuwe richtingen aanstippen voor het debat, die voorbij de tegenstelling natuur/anti-natuur gaan.

4.1 Evaluatie van de kritiek van Neyrat

We kunnen de bevindingen van ons onderzoek samenvatten in het onderstaande schema. Opgezet aan de hand van de in sectie 3.1 beschreven these van Neyrat, bestaande uit drie elementen: anti-natuurbegrip, alles is met elkaar verbonden en alles is maakbaar.

	Anti-natuurbegrip	Alles is met elkaar verbonden	Alles is maakbaar
Bruno Latour	Ja	Ja	Ja/nee
Timothy Morton	Ja	Ja/nee	Nee

Zoals duidelijk beschreven in hoofdstuk 2, keren Latour en Morton zich expliciet tegen het gebruik van het natuurbegrip. We hebben de posities van deze denkers daarom gekarakteriseerd als een anti-natuurbegrip positie. Vervolgens hebben we gezien dat dit volgens Neyrat problematisch is, want de afwezigheid van het natuurbegrip legitimeert volgens hem een politieke stroming die hij het geo-constructivisme noemt. In deze sectie zullen we deze kritiek evalueren, op basis van het verrichte werk in hoofdstuk 2 en 3. We voeren de evaluatie uit aan de hand van de drie elementen in het bovenstaande schema, die

volgens Neyrat met elkaar samenhangen en het discours van de geo-constructivisten legitimeren.

Laten we beginnen met Bruno Latour. Het meest gecompliceerde punt in de kritiek van Neyrat op Latour heeft te maken met het idee dat alles maakbaar is. Dit valt niet eenduidig af te leiden uit het werk van Latour. Enerzijds klopt de kritiek, in de zin dat er geen ontologische reden is voor Latour waarom zaken niet maakbaar zouden zijn. Latour benadrukt daarmee ook dat alles binnen handbereik is voor de mens. Zoals hij stelt gaat het erom dat we verbindingen (*attachments*) aangaan met andere actoren. Dus, voor Latour geldt zeker het 'alles is met elkaar verbonden' aspect van de these. Latour ontkracht op een bepaalde manier echter wel het idee dat alles maakbaar is: het beheren en managen van de planeet als geheel is namelijk niet mogelijk volgens het Gaia concept van Latour. Hij stelt immers dat de technologische metafoor niet van toepassing is op Gaia. Ze vertoont geen dergelijke samenhang waardoor je haar, vanuit een allesomvattend perspectief, als geheel zou kunnen bijsturen. Latour stelt dus dat je wel kunt ingrijpen waar je wil. Maar je kunt nooit overal tegelijk ingrijpen alsof je een heel systeem ontwerpt en bestuurt. Bovendien kun je niet ingrijpen met gegarandeerd succes, precies omdat er geen overkoepelend perspectief is van waaruit je alles volledig kan overzien.

Dit punt is meteen een inleiding voor de grootste overeenkomst tussen Latour, Morton en Neyrat. Ze stellen alle drie op hun eigen manier dat we de planeet (of de natuur) niet louter als holistisch geheel moeten zien. Ze ontkennen daarmee ook alle drie dat er zoiets mogelijk is als een 'cockpit positie' van waaruit de mens de planeet als geheel zou kunnen besturen. Dit is dus in tegenstelling tot geo-constructivisten als Crutzen die het verloop van de natuur en de planeet willen sturen en managen.

De positie van Latour komt desondanks wel grotendeels overeen met de drie elementen uit de these van Neyrat. Dit is echter niet het geval voor Morton. Het 'alles is met elkaar verbonden' aspect van de these is in zijn denken het meest gecompliceerde element. Morton benadrukt wel degelijk de verwevenheid van mensen met hun natuurlijke omgeving, maar die verwevenheid impliceert niet dat alles binnen handbereik is. Zijn ontologische positie, en de begrippen die hij aandraagt om het natuurbegrip mee te vervangen, stellen juist een grens aan de invloed van de mens. Middels de invloeden van OOO laat Morton namelijk zien dat objecten *niet* volledig ontvankelijk zijn voor onze invloeden. Objecten worden gekenmerkt door terugtrekking (*withdrawal*), ze onttrekken zich aan andere objecten en zijn daarmee fundamenteel niet volledig toegankelijk voor de mens. Hieruit volgt dan ook een resolute afwijzing van het idee dat alles maakbaar is. De controle die we volgens de geo-constructivisten over de wereld zouden hebben vinden we niet in de theorie van Morton. Objecten zijn weerbarstig en we kunnen ze niet objectiveren en manipuleren.

Ook Morton's idee van subscedentie strookt niet met de uitgangspunten van geo-constructivisten. Laatstgenoemden zien de planeet als een geheel met vervangbare delen. Het maakt voor geo-constructivisten bijvoorbeeld niet uit of een bepaalde plantensoort CO2 uit de lucht filtert of dat we dit doen door middel van technologie (zoals *carbon capture*), ze vervullen immers allebei dezelfde functie in de regulatie en management van de planeet als geheel. Morton wil juist laten zien dat delen meer zijn dan hun functie als deel van een geheel, en dat ze niet gereduceerd kunnen worden tot mechanische componenten van een geheel. Wat dit betreft staat zijn positie haaks op die van de geo-constructivisten. Het denken van Morton laat daarom duidelijk zien dat een anti-natuurbegrip positie niet direct een legitimatie hoeft te betekenen van het geo-constructivisme. Sterker nog, het kan daar juist zeer kritisch op zijn.

Op basis van de bovenstaande bevindingen hebben we de these van Neyrat op een bepaalde manier kunnen falsificeren. Dat wil zeggen, het is niet juist dat een anti-natuurbegrip positie per definitie geen kritiek kan leveren op geo-constructivisme, en dat we daarom per definitie op zoek moeten naar een ontologische positie waarin het natuurbegrip een plek krijgt. Deze falsificatie betekent niet zozeer dat Neyrat's these over de hele linie niet strookt, maar wel dat hij Morton serieuzer zou moeten nemen en niet bij voorbaat moet afschrijven vanwege zijn anti-natuurbegrip positie. Wat we hier hebben proberen te verduidelijken is dat de anti-natuurbegrip positie niet per definitie de dadendrang van de geo-constructivisten hoeft te verantwoorden en dat het daar zelfs uitermate kritisch op kan zijn. Dit gaat maar in beperkte mate op voor Latour, maar in het werk van Morton zien we dat echt naar voren komen. In de laatste sectie van deze scriptie wil ik nog iets duidelijker articuleren waarom Morton een interessante sparringpartner is voor Neyrat. Dit ter illustratie van een breder punt: denkers die zonder natuurbegrip werken zijn interessant voor wat Neyrat probeert te doen.

4.2 Verwijdering

Rather than a deep ecology of “the mesh” (Timothy Morton) that is founded on “the principle of principles of ecology” that “everything is connected”, Neyrat critically proposes we separate.²⁴³

Op basis van bovenstaand citaat uit een essay van Arne De Boever, getiteld “On Frédéric Neyrat's critical thought,” lijken de posities van Morton en Neyrat ver uit elkaar te liggen. Ik

²⁴³ Arne De Boever, “On Frédéric Neyrat's Critical Thought,” *Mosaic: an interdisciplinary critical journal*, 54 (2021): p.1-14, <https://muse.jhu.edu/article/884816>, p.6.

wil dat hier problematiseren door de terminologie van Morton en Neyrat onder de loep te nemen. Maar eerst een voorafgaand punt: Morton lijkt hier namelijk verkeerd begrepen te worden door De Boever. Zoals we in hoofdstuk 2 al hebben gezien is Morton geen *deep ecologist*, deze stroming ziet de natuur namelijk als holistisch geheel, iets wat Morton afwijst. *The mesh*, waar De Boever naar verwijst, is een concept dat Timothy Morton introduceerde in *The Ecological Thought*. Met dit concept duidt Morton de verwevenheid van alle levende en niet-levende entiteiten aan.²⁴⁴ Het concept komt ook terug in *Hyperobjects*: “Meshes are potent metaphors for the strange interconnectedness of things, an interconnectedness that does not allow for perfect, lossless transmission of information, but is instead full of gaps and absences.”²⁴⁵ Dit is allerminst een holistische notie van verbondenheid (waarin de verbindingen een groter geheel vormen) zoals bij *deep ecology*. Noch is het een notie van verbondenheid waarin er een ‘cockpit positie’ mogelijk is van waaruit mensen de aarde zouden kunnen bijsturen. Vanuit Morton’s ontologische positie betekent verwevenheid dus iets heel anders dan wat de geo-constructivisten voor ogen hebben, en komt het eigenlijk dichter in de buurt van Neyrat’s eigen ideeën over de werkelijkheid.

Zoals al gesteld in sectie 3.5 denken Morton en Neyrat namelijk allebei dat een deel van de werkelijkheid zich altijd aan ons onttrekt. Ik wil deze claim hier meer plausibel maken door te kijken naar de opmerkelijk vergelijkbare terminologie die Morton en Neyrat hanteren. In de voorgaande hoofdstukken hebben we deze termen al voorbij zien komen. Het ontologische natuurbegrip (*denatura naturans*) van Neyrat duidt een aspect van de werkelijkheid aan dat altijd in wording is, en dat zich daardoor niet laat objectiveren. Om hierover te spreken gebruikt hij de termen: “the earth-withdrawn,”²⁴⁶ “the dark side,”²⁴⁷ en “the earth and its existential surplus”²⁴⁸. Morton gebruikt zeer vergelijkbare termen in *Hyperobjects* wanneer hij spreekt over het bestaan van entiteiten: “things are somehow irreducibly withdrawn,”²⁴⁹ “they have an inevitable shadow side,”²⁵⁰ en “an irreducible dark side”²⁵¹.

Duidelijk is dat beide denkers een element van verwijdering proberen te articuleren, een fundamenteel aspect van de werkelijkheid dat zich onttrekt aan maakbaarheid en controle. Dit doen de denkers vanuit verschillende invalshoeken. Morton vanuit zijn theorie over hyperobjecten en subscendentie. Neyrat vanuit zijn theorie over *denatura naturans*. Ik zeg dan ook niet dat Morton en Neyrat eenzelfde positie verdedigen, maar het lijkt wel alsof

²⁴⁴ Morton, *The Ecological Thought*, p.28.

²⁴⁵ Morton, *Hyperobjects*, p.83.

²⁴⁶ Neyrat & Burk, “Eccentric Earth,” p.9.

²⁴⁷ Neyrat & Burk, “Eccentric Earth,” p.10.

²⁴⁸ Neyrat & Burk, “Eccentric Earth,” p.8.

²⁴⁹ Morton, *Hyperobjects*, p.179.

²⁵⁰ Morton, *Hyperobjects*, p.179.

²⁵¹ Morton, *Hyperobjects*, p.44.

ze eenzelfde doel voor ogen hebben. Mijns inziens zou het zinvol zijn om het debat hierop te richten. Mijn voorstel is dus om verder te kijken dan de tegenstelling natuur/anti-natuur en het te hebben over dat element van verwijdering waar zowel Morton als Neyrat naar op zoek is. Met name ook omdat dit element van verwijdering een directe kritiek kan zijn op het geo-constructivisme, hetgeen waar Neyrat zich zorgen over maakt. De wezenlijke vraag is dus niet of we het natuurbegrip moeten afwijzen of herwaarderen, maar wat dit element van verwijdering is en waarom dit element het project van de geo-constructivisten ondergraaft.

4.3 Conclusie

Deze scriptie heeft zich verdiept in een niche van de ecofilosofie waarin gedebatteerd wordt over de status van het natuurbegrip. In het eerste hoofdstuk hebben we gezien hoe Bruno Latour en Timothy Morton een viertal kernideeën die volgens hen ingebakken zitten in onze gebruikelijke notie van ‘natuur’ proberen te ondergraven. Tevens hebben we gezien welke begrippen zij introduceren ter vervanging van het natuurbegrip: Latours Gaia en Mortons hyperobjecten rekenen af met de gebruikelijke ideeën over de natuur. In het tweede hoofdstuk hebben we de kritiek van de Franse criticus Frédéric Neyrat onder de loep genomen. We hebben nader onderzocht wat het project van de geo-constructivisten volgens Neyrat precies inhoudt en hoe dit volgens hem verbonden is met de ecofilosofische theorieën die proberen af te rekenen met het natuurbegrip. In het restant van dat hoofdstuk hebben we de precieze relatie onderzocht tussen de ecofilosofische theorieën van Morton en Latour en het geo-constructivisme. In het derde hoofdstuk hebben we tenslotte de bevindingen uiteengezet, we hebben laten zien waar de kritiek van Neyrat raak is en waar deze de plank mislaat. Daarnaast hebben we een pad uitgestippeld voor verdere discussie tussen Morton en Neyrat. Hieronder volgen de belangrijkste conclusies ten aanzien van de hoofdvraag.

Volgens Morton en Latour moet ons natuurbegrip op de schop als we correct willen nadenken over de wereld. Neyrat is uitermate kritisch op dit breed gedragen idee in de ecofilosofie en stelt dat Morton en Latour hiermee het project van de geo-constructivisten goedpraten. In deze scriptie hebben we onderzocht of Neyrat hier een punt heeft: is zijn kritiek terecht?

Met betrekking tot deze hoofdvraag kunnen we de volgende conclusies formuleren. Ten eerste, was een van de beoogde doelen van deze scriptie om meer onderscheid aan te brengen in de doelwitten van de kritiek van Neyrat. Dit is gelukt. Neyrat schaarft Morton en Latour onder dezelfde positie, hij stelt dat ze allebei claimen dat het natuurbegrip onzinnig is en dat ze allebei een constructivistische kijk op de werkelijkheid hebben. We hebben dit

getoetst (zie nogmaals het schema op p.53) en kunnen constateren dat hoewel Morton inderdaad van het natuurbegrip af wil, hij niet de constructivistische kijk op de werkelijkheid deelt met Latour. Middels de invloeden van de OOO ontwikkelt Morton een ecofilosofische theorie waarin, net als de theorie over het ontologisch natuurbegrip van Neyrat, juist *niet* alles maakbaar wordt geacht.

Dit brengt ons bij de tweede belangrijke conclusie, en het meest directe antwoord op de hoofdvraag. Het is niet waar dat een ecofilosofische positie waarin het natuurbegrip geen plek krijgt per definitie het geo-constructivisme legitimeert. De positie van Morton, waarin objecten nooit helemaal gecontroleerd kunnen worden door mensen, is zeer goed in staat om kritiek te geven op het geo-constructivisme dat volgens Neyrat de aarde als geheel naar zijn hand wil zetten.

De derde conclusie die we hieruit kunnen trekken is dat de kritiek van Neyrat dermate sterk geformuleerd is dat hij risico loopt om bepaalde denkers bij voorbaat af te schrijven, terwijl ze in feite bouwen aan een vergelijkbaar project. Morton probeert namelijk op zijn eigen manier te articuleren waarom het geo-constructivistische ideaal niet waargemaakt kan worden. Hij is net als Neyrat bezig met het articuleren van een element van verwijdering, een aspect van de werkelijkheid dat zich onttrekt aan onze ingrepen. We hebben in sectie 4.2 laten zien hoe vergelijkbaar de terminologie is die beide denkers hiervoor hanteren. Het zou dus ontzettend boeiend zijn als zowel Neyrat als Morton zich meer zouden engageren met het werk van de ander. Tot op heden blijft het vooral bij oppervlakkig bakkeleien over de status van het natuurbegrip, terwijl een fundamentele onderliggende overeenkomst stof verzamelt.

De vierde conclusie die ik hier wil aanstippen betreft een grove overeenkomst tussen de drie denkers die we hebben behandeld in deze scriptie. Hoewel Morton, Latour en Neyrat zeer verschillende opvattingen hebben over de werkelijkheid onderschrijven ze alle drie resoluut dat er geen 'cockpit positie' bestaat van waaruit we de aarde als geheel zouden kunnen besturen. Het is de moeite waard om dit punt te benadrukken, want hoewel Neyrat afgeeft op de banden die Latour erop na hield met de ecomodernisten, was Latour wel in directe en zeer kritische dialoog met het geo-constructivistische gedachtegoed van deze invloedrijke groep denkers. Neyrat beweert telkens dat Latour het project van de geo-constructivisten legitimeert. Maar kunnen we de kritiek van Neyrat niet op zijn eigen positie projecteren? Speelt Neyrat niet *zelf* de geo-constructivisten in de hand door zich zo fel en ferm te verwijderen van hun project? Het kan erg waardevol zijn om met de geo-constructivisten in gesprek te blijven, aangezien zij een prominente stem hebben in de oplossingen die vanuit de maatschappij en het bedrijfsleven worden aangedragen voor de klimaatcrisis. Het spreekt wat dat betreft misschien alleen maar in het voordeel van Latour

dat hij ondanks dat hij zich niet kon vinden in de projecten waar de ecomodernisten mee bezig waren toch met hen in dialoog ging.

Bibliografie

60 Minutes. "Deep sea mining: Into the deep." Gepubliceerd op 22-03-2024. <https://www.youtube.com/watch?v=vFaWgAXax1Q&t=345s>.

AD. "Spectaculair vroege' bloei schopt hele natuur in de war." Gepubliceerd op 31-01-2018. <https://www.ad.nl/binnenland/spectaculair-vroege-bloei-schopt-hele-natuur-in-de-war~aaeb99d7/>.

Benson, John. *Environmental Ethics: An introduction with readings*. New York, NY: Routledge, 2000.

BNNVARA. "Natuur helemaal in de war." Gepubliceerd op 29-04-2009. <https://www.bnnvara.nl/vroegevogels/artikelen/natuur-helemaal-in-de-war>.

Botkin, Daniel. *Discordant Harmonies: A New Ecology for the Twenty-first Century*. New York, NY: Oxford University Press, 1990.

Commoner, Barry. *The Closing Circle: Nature, Man and Technology*. New York, NY: Alfred A. Knopf, Inc., 1971.

Crutzen, Paul & Schwägerl, Christian. "Living in the Anthropocene: Towards a New Global Ethos." *YaleEnvironment360*, (2011): paginering ontbreekt. https://e360.yale.edu/features/living_in_the_anthropocene_toward_a_new_global_ethos.

Cull, Jane. "The circularity of Life." *The Ecologist*, (2014): paginering ontbreekt. <https://theecologist.org/2014/nov/04/circularity-life>.

Dee, Tim. *Landfill*. Beaminster: Little Toller Books, 2018.

De Boever, Arne. "On Frédéric Neyrat's Critical Thought." *Mosaic: an interdisciplinary critical journal*, 54 (2021): p.1-14. <https://muse.jhu.edu/article/884816>.

Ecomodernism. "An Ecomodernist Manifesto." 2015. <https://www.ecomodernism.org/>.

Ellis, Erle. & Ramankutty, Navin. "Putting people in the map: anthropogenic biomes of the world." *Frontiers in Ecology and the Environment*, 6 (2008): p.439-447.
<https://esajournals.onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1890/070062>.

European Environment Agency. "Van de redactie - De waarde van de natuur." Geraadpleegd op 27-06-2024.
<https://www.eea.europa.eu/nl/ema-signalen/eea-signalen-2021/articles/van-de-redactie-de-waarde>.

Ferguson, Gary. *De acht grote lessen van de natuur: Hoe we verbonden zijn met alles wat leeft*. Utrecht: Uitgeverij Ten Have, 2019.

Geldersch Landschap en Kasteelen. "Missie." Geraadpleegd op 07-08-2024.
<https://www.glk.nl/missie>.

Hamilton, Clive. *De provocerende aarde: over het lot van de mens in het antropoceen*. Utrecht: Klement, 2018.

Harmony with Nature. "Programme." Geraadpleegd op 29-06-2024.
<http://www.harmonywithnatureun.org/>.

Het Groene Podium. "De natuur beschermen door haar met rust te laten." Geraadpleegd op 26-06-2024. <https://hetgroenepodium.nl/de-natuur-beschermen-door-haar-met-rust-te-laten/>.

HLN. "De natuur is helemaal in de war door het warme weer." Gepubliceerd op 27-12-2015.
<https://www.hln.be/weernieuws/de-natuur-is-helemaal-in-de-war-door-het-warme-weer~ac0463e5/>.

Horta. "Onze natuur is in de war." Geraadpleegd op 09-08-2024.
<https://horta.org/b/Onze-natuur-is-in-de-war>.

International Union for Conservation of Nature. "In the spirit of nature, everything is connected." Gepubliceerd op 25-01-2018.
<https://iucn.org/news/europe/201801/spirit-nature-everything-connected>.

Jeffers, Robinson. *The Wild God of the World: An Anthology of Robinson Jeffers*. Redwood City, CA: Stanford University Press, 2003.

Katz, Eric. "The Big Lie: Human Restoration of Nature." In *Environmental Ethics: An Anthology*. Hoboken, NJ: Blackwell Publishing, 2002.

KNVVN. "Natuur weer in de war: 'Indrukwekkend én gevaarlijk'." Gepubliceerd op 29-12-2023. <https://www.knvv.nl/natuur-weer-in-de-war-indrukwekkend-en-gevaarlijk/>.

Kleinherenbrink, Arjen. *De constructie van de wereld: De filosofie van Bruno Latour*. Amsterdam: Boom, 2022.

Larmagnac-Matheron, Octave. "Can we fix the climate?: Interview with Frédéric Neyrat." Gepubliceerd op 29-05-2024. <https://www.philonomist.com/en/interview/can-we-fix-climate>.

Latour, Bruno. *Down to Earth: Politics in the New Climate Regime*. Cambridge: Polity Press, 2018.

Latour, Bruno. & Lenton, Timothy. "Extending the Domain of Freedom, or Why Gaia Is So Hard to Understand." *Critical Inquiry*, 157 (2018): p.1-21. <http://www.bruno-latour.fr/node/757.html>.

Latour, Bruno. *Facing Gaia: Eight Lectures on the New Climate Regime*. Cambridge: Polity Press, 2017.

Latour, Bruno. "Fifty shades of green." *Environmental Humanities*, 7 (2015): p.219-225. <http://www.bruno-latour.fr/node/701>.

Latour, Bruno. *Het parlement van de dingen: Over Gaia en de representatie van niet-mensen*. Amsterdam: Boom, 2020.

Latour, Bruno. "Love Your Monsters: Why We Must Care For Our Technologies As We Do Our Children." *Breakthrough Journal*, 2 (2011): p.19-26. <https://thebreakthrough.org/journal/issue-2>.

Latour, Bruno. *Politics of Nature: How to Bring the Sciences into Democracy*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2004.

Latour, Bruno. *The Pasteurization of France*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1988.

Latour, Bruno. *Wij zijn nooit modern geweest: Pleidooi voor een symmetrische antropologie*. Amsterdam: Boom, 2016.

Lenton, Timothy. Dutreuil, Sébastien. & Latour, Bruno. "Life on Earth is hard to spot." *The Anthropocene Review*, 7 (2020): p.248-272.

<https://journals.sagepub.com/doi/epub/10.1177/2053019620918939>.

Leopold, Aldo. *A Sand County Almanac: And sketches here and there*. New York, NY: Oxford University Press, 1989.

Lovelock, James. *We Belong to Gaia*. Milton Keynes: Penguin Books, 2021.

Malcolm, Chris. "Earth on the Frontier: the Environment as Consistent Relation: A review of Frédéric Neyrat, *The Unconstructable Earth: An Ecology of Separation*. *Postmodern Culture*, 30 (2019): paginering ontbreekt.

<https://www.pomoculture.org/2021/01/06/earth-on-the-frontier-the-environment-as-consistent-relation/>.

McKibben, Bill. *The End of Nature*. Milton Keynes: Penguin Books, 1989.

Milieucentraal. "Natuur en biodiversiteit." Geraadpleegd op 29-06-2024. <https://www.milieucentraal.nl/klimaat-en-aarde/natuur-en-biodiversiteit/>.

Morton, Timothy. *Being Ecological*. Milton Keynes: Penguin Books, 2018.

Morton, Timothy. *Dark Ecology: For a Logic of Future Coexistence*. New York, NY: Columbia University Press, 2016.

Morton, Timothy. *Ecology without Nature: Rethinking Environmental Aesthetics*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2009.

Morton, Timothy. *Humankind: Solidarity with Non-human People*. New York, NY: Verso Books, 2019.

Morton, Timothy. "Hyperobjects and the End of Common Sense." *The Contemporary Condition*, (2010): paginering ontbreekt.

<https://contemporarycondition.blogspot.com/2010/03/hyperobjects-and-end-of-common-sense.html>.

Morton, Timothy. *Hyperobjects: Philosophy and Ecology after the End of the World*. Minneapolis, MN: University of Minnesota Press, 2013.

Morton, Timothy. *The Ecological Thought*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2010.

NASA. "Apollo 17: Blue Marble." Gepubliceerd op 17-12-1972.
<https://www.nasa.gov/image-article/apollo-17-blue-marble/>.

Natuur en Milieu Gelderland. "Wat doen wij." Geraadpleegd op 07-08-2024.
<https://www.natuurenmilieugelderland.nl/>.

Neyrat, Frédéric. "A Critique of Geo-Constructivism." *Multitudes*, 56 (2014): p.37-47.
https://www.cairn-int.info/article-E_MULT_056_0037--a-critique-of-geo-constructivism.htm.

Neyrat, Frédéric. *Atopias: Manifesto for a Radical Existentialism*. New York, NY: Fordham University Press, 2018.

Neyrat, Frédéric. & Burk, Drew S. "Eccentric Earth." *Diatrics*, 45 (2017): p.4-21.
<https://muse.jhu.edu/article/699416>.

Neyrat, Frédéric. *The Unconstructable Earth: An Ecology of Separation*. New York, NY: Fordham University Press, 2019.

NOS. "DNA-onderzoek bevestigt: wolf betrokken bij incident met kind." Gepubliceerd op 30-07-2024.

<https://nos.nl/artikel/2530880-dna-onderzoek-bevestigt-wolf-betrokken-bij-incident-met-kind>.

Regan, Tom. *The Case for Animal Rights*. London: Routledge & Kegan Paul, 1983.

Rewilding Europe. "Wilder nature." Geraadpleegd op 26-06-2024. https://rewilding-europe.com/rewilding-in-action/wilder-nature/?gad_source=1&gclid=Cj0KCQjw0MexBhD3ARIsAEI3WHJCyTMqhe-2MrUR5ILfgJTXQzEP66Y-nHMMWwbrrrKT5FPgtTSJ43ycaAlqHEALw_wcB.

Sargent Wood, Linda. "The Natural Environment: Rachel Carson's Web of Life." In *A More Perfect Union: Holistic Worldviews and the Transformation of American Culture after World War II*. Online edn: Oxford Academic, 2010.

Seabed Mining Science Statement. "Deep-Sea Mining Science Statement." Geraadpleegd op 30-06-2024. <https://seabedminingsciencestatement.org/>.

Sloterdijk, Peter. *Wat gebeurde er in de twintigste eeuw?* Amsterdam: Boom, 2018.

The Church of Deep Ecology. "What We Believe." Geraadpleegd op 26-06-2024. <https://thechurchofdeepecology.org/>.

The Harmony Project. "What can we learn from the principle of the Cycle?" Geraadpleegd op 29-06-2024. <https://www.theharmonyproject.org.uk/practice/harmony-principle-cycle#:~:text=Nature%20works%20in%20cycles%20that,the%20cycle%20can%20begin%20again>.

The Metals Company. "Mission." Geraadpleegd op 30-06-2024. <https://metals.co/mission/>.

The Wilderness Society. "Our History." Geraadpleegd op 26-06-2024. <https://www.wilderness.org/about-us/our-team/our-history>.

United Nations General Assembly. "Harmony with Nature: Report of the Secretary-General." Gepubliceerd op 19-08-2010. <https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=A%2F65%2F314&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False>.

US Forest Service. "Wilderness: America's Heritage." Geraadpleegd op 26-06-2024. <https://www.fs.usda.gov/speeches/americas-wilderness-proud-heritage>.

Van Toorn, Willem. *Leesbaar Landschap*. Amsterdam: Querido, 1998.

Vogel, Steven. *Thinking like a Mall: Environmental Philosophy after the End of Nature*. Cambridge, MA: The MIT Press, 2015.

Wereld Natuur Fonds. "For people, for nature, forever." Geraadpleegd op 05-07-2024.
<https://www.worldwildlife.org/pages/magazine-people-issue>.

Wereld Natuur Fonds. "Samen voor meer natuur." Geraadpleegd op 29-06-2024.
<https://www.wwf.nl/>.

Wilson, Ben. *Stadsjungle: De natuur en de stad van het stenen tijdperk tot de klimaatcrisis*. Amsterdam: Uitgeverij Unieboek, 2023.

Zizek, Slavoj. "Unbehagen in der Natur." In *In Defense of Lost Causes*. New York, NY: Verso Books, 2008.